

2017-10

jaargang 48
nummer 10
december 2017 / januari 2018

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

Maarten 't Hart, Vrijdenker van het Jaar 2017!

IN DIT NUMMER ONDER MEER

Homeopathie, geloven dat het helpt
Het einde van een kikker
De ondergang van het Avondland

College met een doek voor de kop
Reformatie geen feestje waard
Terrorisme, cultuurrelativisme etc.

VRIJDENKERSBORREL

Een Vrijdenkersborrel (of Verlichtingsborrel of Tafel van de Rede) is een maandelijks feestje over helder denken, de moraal en het goede leven. Voor vrijdenkers, atheïsten, humanisten, skeptici en andere belangstellenden op zoek naar de rede. Er worden een aantal van deze evenementen in Nederland georganiseerd. Zou u er zelf eentje willen organiseren? Neem dan contact met ons op via info@devrijegedachte.nl.

!!! LET OP: Tijd en plaats van de hieronder vermelde borrels kunnen veranderen.
■ ■ ■ Kijk dus altijd op onze website voor de actuele informatie.

Amsterdam – Vrijdenkersborrel
Dovenontmoetingscentrum, Stadhouderskade 89, Amsterdam
Wanneer: elke derde woensdag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Contact: amsterdam@devrijegedachte.nl

Deventer – Vrijdenkersborrel / Tafel van de Rede
Locatie: De Fermerie, Muggeplein 9, Deventer
Wanneer: elke tweede donderdag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Contact: deventer@devrijegedachte.nl

Den Haag – Haagse Verlichtingsborrel
Locatie: Stadsbrasserie De Ooievaer, Turfmarkt 2, Den Haag
Wanneer: elke tweede maandag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: €3,00, drankjes voor eigen rekening
Contact: redactie@verlichtingsborrel.org

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-
pagina's

COVER

Voorzijde: Maarten 't Hart thuis in Warmond met plastic 'La Pensée Libre' (van Saskia Spigt), 14 nov. 2017. Foto: René van Elst.

Achterzijde: Fragment van het ontwerp voor het panorama 'Bauernkrieg' van Werner Tübke, Museum de Fundatie, Zwolle, maart 2017, foto: René van Elst.
Winterlandschap, foto van Albrecht Fietze (gratis Pixabay stock-foto)

De Vrijdenker

jaargang 48 • nummer 10 • december 2017 / januari 2018

INHOUD

Titel	Auteur(s)	Pag.
* Colofon De Vrijdenker / Informatie De Vrije Gedachte	<i>Redactie / Bestuur</i>	2
* Aanwijzingen voor auteurs	<i>Redactie</i>	3
* Maarten 't Hart, Vrijdenker van het Jaar 2017	<i>René van Elst</i>	3
* Laudatio voor Maarten 't Hart	<i>René van Elst</i>	4
* Is homeopathie een religie?	<i>Jan Willem Nienhuys</i>	6
* Het leuke van godloosheid	<i>Anton van Hooff</i>	10
* Enige opmerkingen bij <i>De witte mens</i> ... (van René van Elst)	<i>Fons Tel</i>	12
* Reactie op de opmerkingen van Fons Tel	<i>René van Elst</i>	13
* Van kikker tot haatsymbool	<i>Maarten Gorter</i>	14
* Zelf en wereld volgens Montaigne (5). Cultuurrelativisme en dierenrechten	<i>Sicco Polders</i>	16
* Zo maar wat vrije gedachten	<i>Gerhard Elferink</i>	17
* Wanneer is het woord terrorisme op zijn plaats?	<i>Anton van Hooff</i>	19
* Morele intuïties ontmaskerd (Boekbespreking van: Stijn Bruers, <i>Morele Illusies</i>)	<i>Floris van den Berg</i>	20
* Ondergang of overgang. Kritische kanttekeningen bij Spengler	<i>Fons Tel</i>	22
* Zorgen over digitale observatie	<i>Thomas Spickmann</i>	25
* Jezus Christus! Geërgerde reflecties over een Deense prediker (boekbespreking van: Charlotte Rørth, <i>De dag dat ik Jezus ontmoette</i>)	<i>Floris van den Berg</i>	26
* 500 jaar reformatie: geen reden om te vieren	<i>Thomas Spickmann</i>	29
* Is de tijd op de hand van de atheïst?	<i>Joseph H. McKenna</i>	30
* De hoofddoek wordt de ondergang van het College voor de Rechten van de Mens	<i>Maarten Gorter</i>	32
* <i>De geschiedenis van het liberalisme</i> - Dirk Verhofstadt (boekbespreking)	<i>Floris van den Berg</i>	34
* God is het kwaad (1) (Uit de oude doos)	<i>A.L. Constandse</i>	36

RECTIFICATIE

Het artikel **Geloof en ongeloof** in De Vrijdenker 2017-09 is niet geschreven door Dik Kruithof, maar door **Louis van Koert**. Ons excuus aan de heer Van Koert - en aan de lezers - voor deze pijnlijke fout.

De Redactie

COLOFON

De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de **vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte**.

Redactie:

Jan Bontje
René van Elst – hoofd- en eindredactie, opmaak
Els Geuzebroek
Maarten Gorter
Anton van Hooff
Thomas Spickmann

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte, p/a Humanistisch Historisch Centrum, Universiteit voor Humanistiek, Kromme Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: redactie@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

(Leden- en) abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Kosten (ingegaan 2017):

- Lidmaatschap met abonnement € 60,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 28,— „
- Abonnement € 35,— „
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar)
met abonnement € 28,— „
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

INFORMATIE

De Vrije Gedachte

**De vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte**
is opgericht in 1856
onder de naam **De Dageraad**.

Bestuur:

Stanley Bakker
Jacques Honkoop – penningmeester /
vice-voorzitter

Leon Korteweg
Dik Kruithof – secretaris
Fabian van Langevelde – voorzitter

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte, p/a Humanistisch Historisch Centrum, Universiteit voor Humanistiek, Kromme Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: info@devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie het nevenstaand Colofon van dit blad.

Internet:

- *Website:*
devrijegedachte.nl
- *YouTube-kanaal:*
www.youtube.com/channel/UCGBnWeBA14MF2n9OnyQqzLw
- *Facebook-pagina's:*
https://www.facebook.com/DeVrijeGedachte en
...com/Democratie en Samenleving - DVG
...com/Ethiek en Mensenrechten - DVG
...com/Milieu en Dierenwelzijn - DVG
...com/Skepticisme en Anti-Kwakzalverij - DVG
...com/Onderwijs en Opvoeding - DVG
...com/Atheïsme en Secularisme - DVG

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch De Vrije Gedachte is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur bereikbaar zijn.

- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.
- Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
- A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
- Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
- Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
- Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
- Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
- Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
- Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
- Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen.

Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

Maarten 't Hart, Vrijdenker van het Jaar 2017!

Helaas liet de gezondheidstoestand van Maarten 't Hart niet toe dat hij aanwezig was bij de Anton Constandse Lezing op 7 oktober jl. en evenmin dat enkele vrijdenkers hem voordien thuis bezochten. Maar een poosje later was toch een afspraak mogelijk, zodat ik hem op 14 november kort thuis in Warmond heb kunnen bezoeken. Daar heb ik hem namens het Bestuur het beeldje *La Pensée Libre* (van Saskia Spigt), een antiquarisch Dageraadboekje *Tegenstrijdigheden in den Bijbel* en nog wat documentatie overhandigd en natuurlijk gelukgewenst met zijn benoeming. De laudatio, die door onze voorzitter is uitgesproken op 7 oktober, was hem vooraf per mail toegestuurd. Die tekst kunt u op pag. 4 van dit blad lezen. 't Hart gaf een reactie op zijn benoeming voor mijn videocamera en deed

er niet moeilijk over dat hij halverwege opnieuw moest beginnen omdat ik de microfoon niet meteen had ingeschakeld. De opname is te zien op ons YouTube-kanaal, de link is: <https://youtu.be/Iwt5wtffqoq> Hij sprak over de wenselijkheid van een atheïstische politieke partij; per mail heb ik hem daarna attent gemaakt op het bestaan van de ASP. Ik heb de gelegenheid niet voorbij laten gaan om mijn exemplaar van zijn nieuwste boek *De wereld van Maarten 't Hart* door hem te laten signeren. Hij werkt momenteel niet aan een nieuw boek - daarvoor moet eerst een goed idee opkomen - maar wel aan een update van zijn boek over Johann Sebastian Bach.

René van Elst

Laudatio voor Maarten 't Hart

Als *iemand* als vrijdenker mag worden beschouwd zonder lid te zijn van onze vereniging, is het wel de schrijver Maarten 't Hart, geliefd, gevierd en gelauwerd in binnen- en buitenland. In zijn omvangrijk oeuvre geeft hij blijk van een denken dat vrij is, maar in toom wordt gehouden door rationaliteit, scepsis en zelfreflectie. Evengoed laat hij ons meevoe-

len met zijn emoties, met zijn liefde voor de gemeenschap waarin hij opgroeide (al die wonderlijke, eigenaardige, bizarre mensen uit Maassluis, zegt hij zelf¹), zijn onstilbare honger naar literatuur en klassieke muziek en zijn fascinatie met vrouwelijke elegantie. Hij treft ons met zijn openhartigheid, met zijn fenomenaal geheugen, zijn humor – soms ook venijn – en zijn creatief variëren op thema's. 't Hart is een verteller die weet te boeien met fijne tekening van personages, locaties en sfeer, met een minimum aan symboliek en overbodige vergelijkingen. Uit passages als bijvoorbeeld "Het was koud, winderig en er viel een druilerig regentje. Het was, kortom, heerlijk weer."² en "sloten waren mijn natuurlijke habitat"³ zou je kunnen opmaken dat de wereld van Maarten 't Hart een soort parallelle wereld is. Hoe dat ook zij, vanuit zijn wereld komt hij tot ons als opvoeder: hij wil zijn publiek op het spoor zetten van muziek en boeken die zijn waardering hebben. Als hij iets *niet* waardeert, schrikt hij niet terug voor een argumentum ad hominem en gebruikt hij geen eufemismen; wat hij bijvoorbeeld schreef over Hugo Claus en Connie Palmen⁴ zal hem niet in dank afgenomen zijn. Voor ons hier en nu is belangrijker dat hij de mensen ook op een spoor wil zetten dat wegvoert van het vermaledijde christendom. En ook dat zonder eufemismen, daarover straks nog wat. Andere onderwerpen waarover hij zijn licht heeft doen schijnen, zoals het feminisme en de dieetcultuur (literatuur en muziek had ik al genoemd), laat ik hier kortheidshalve – en gemakshalve – buiten beschouwing.

Net als verschillende van zijn alter ego's in zijn boeken groeide 't Hart op in een streng gereformeerd milieu. Het geloof werd hem met de gruttenbrijlepel ingegoten. Hij werd er sterk door gegrepen, ook al vielen hem al vroeg *plotholes* en onmogelijkheden in de verhalen op. Zo kòn bijvoorbeeld het verhaal over al die dieren in Noachs ark gewoonweg niet kloppen... Daar kwamen zaken bij als de in het licht van de almacht van God onbegrijpelijke Holocaust⁵, de merkwaardige uitverkiezingsleer en het inzicht dat allerlei kerkgebruiken, zoals de belijdenis, niet op de Bijbel gebaseerd waren. Over de 'ontkering' (zoals wij dat wel eens noemen) van de jonge Maarten worden we vooral geïnformeerd in zijn stuk *De Man Gods uit Juda*.⁶ Hij ging in 1962 biologie studeren in Leiden. Dat had de goedkeuring van zijn vader, die verwachtte dat zoonlief dan in staat zou

zijn de evolutietheorie te weerleggen. Ook Maarten zelf leek dat een geweldige opdracht.⁷ Die weerlegging is er niet gekomen. Tijdens de eerste drie jaar kreeg hij niets gedoceerd over de evolutietheorie, maar verloor hij wel langzaam het geloof, vooral door lezing van Nietzsche⁸. Boeken over de evolutietheorie las hij op eigen initiatief.

In NRC Handelsblad verschenen van Maarten 't Hart in de jaren negentig 23 spraakmakende bijbelcolumnns. Die werden, samen met een aantal niet eerder gepubliceerde stukken, gebundeld in de boeken *Wie god verlaat heeft niets te vrezen* en *De bril van God*, respectievelijk van 1997 en 2002. In die stukken heeft 't Hart, zoals hij zelf aan het slot van het tweede boek schrijft, een 'kleine kruistocht tegen het christendom' gevoerd. Dat was en is een kruistocht tegen het geloof die ons aanspreekt, met argumenten en niet met wapengeweld. Scherpzinnig en geestig en vanuit een fabelachtige kennis van de Schrift wijst hij vele punten van tegenspraak aan, niet alleen de voor de hand liggende tussen geloof en realiteit maar ook tussen elementen van geloof en traditie en in

het bijzonder tussen bijbelteksten. Enkele stukken uit deze boeken zijn herdrukt in de nieuwe essay-bundel *De wereld van Maarten 't Hart*. Aan het geven van voorbeelden en citaten, hoe verleidelijk ook, kunnen we nu helaas niet beginnen. Nieuwsgierige toehoorders, deze boeken zijn in één band uitgebracht onder de titel *De Schrift betwist*; ook verkrijgbaar als e-book.

Ook in ander werk van hem zien wij kritiek op het geloof, beter gezegd op de uitwassen daarvan. Niet alleen expliciete kritiek. Veel kritiek is impliciet in zijn vaak geestige verhalen over haarkloof-discussies over perikopen uit de Schrift en de uitleg daarvan. Voorbeeldje: "Heeft onze Zaligmaker door zijn borgtochtelijk lijden de weg tot de Troon ontsloten of vrijgemaakt?" Dit als gespreksonderwerp bij de kapper...⁹ En over hoe mensen die ook maar een klein beetje buiten de dogmatische lijntjes dachten, werden behandeld¹⁰, over diverse dominees en hun preken en verder optreden, over bemoeizuchtige ouderlingen. Over dominees gesproken: vermakelijk is bijvoorbeeld het gekrakeel in de gemeente over de middenscheiding van een zekere dominee Hindervoet¹¹ en we vinden ook kostelijke stukken over sexy vrouwelijke dominees.

Roept de naam Ilonka niet al een beeld op? En ik kan de toehoorders een bezoekje aan de website downloadpreken.nl aanbevelen, waar men preken kan beluisteren van een echte 'zwarte' dominee uit 't Harts jeugd in Maassluis, ds. E. Venema.

Voor expliciete kritiek, die niet mals is, kunnen we verwijzen naar gedeelten van het recente boek over zijn moeder,

Magdalena. Terwijl wij zelfs het woord *onzin* proberen te vermijden in onze publicaties, schrijft 't Hart bijvoorbeeld "lulkoek over plaatsvervangend lijden en al die adembenemende flauwekul eromheen"¹². Aan het slot van het boek neemt hij de Apostolische Geloofsbelijdenis regel voor regel, deels zelfs woord voor woord, kritisch met de lezer door: een "bizar, hopeloos, zwaar overschat, belabberd onzingebed." In andere boeken noemt hij de roomse kerk de oudste en grootste misdadigersorganisatie op aarde¹³ en schrijft hij "...het primitieve boerenbedrog en de schaamteloze volksverlakkerij die naar de naam christendom luistert."¹⁴ en "alleen al het woord 'verbond' is voldoende om mij van diepe walging te vervullen."¹⁵ Onze vroegere voorman Anton Constandse zou ervan gesmuld hebben!

Over geloof gesproken: die andere grote monotheïstische religie, de islam, komt in zijn werk – voorzover wij daarvan kennis hebben genomen – nauwelijks ter sprake. In zijn stuk *De Middernachtroepers*¹⁶ schrijft hij dat wel volgens de Koran de goddelozen verdelgd zullen worden, maar dat de islam een veel beschaafdere en humanere vorm van godsdienst is dan de fundamentalistische Amerikaanse varianten van het christendom. In een recent TV-interview¹⁷ – waarin hij het christendom en vooral de vaderlandse christelijke politici van dit moment onomwonden hekelde – noemde hij de Koran heel wat beschaafder dan de Bijbel. Dat lijkt ons een interessant uitgangspunt voor een discussie, maar deze kerk laten wij nu verder maar even in het midden.

Willem Frederik Hermans heeft Maarten 't Hart een multatuliaan nieuwe stijl genoemd¹⁸. Daarmee is natuurlijk bedoeld op zijn literaire kwaliteiten, want de politieke aspiraties van Douwes Dekker heeft 't Hart duidelijk niet aan de dag gelegd. Dit compliment van Hermans maakt 't Hart extra sympathiek voor ons van De Vrije Gedachte, want Multatuli was erelid van onze vereniging en zijn bekende gedicht *Gebed van den onwetende* verscheen voor het eerst in ons blad *De Dageraad* van maart 1861. En Maarten 't Hart kan niets beginnen met de hypothese dat er een opperwezen bestaat; nog minder gelooft hij dat Jezus de zoon van God was en aan het kruis geboet heeft voor onze zonden. Hij is vóór de wetenschap en tégen onbewezen stellingen. Een man naar ons hart dus, die gelukkig zijn licht niet onder de korenmaat heeft gezet.

In 1891 bracht onze vereniging, die toen nog *De Dageraad* heette, het boekje *Tegenstrijdige teksten in den Bijbel* uit, dat meermalen werd herdrukt, de zevende druk zelfs nog 25 jaar later. Wij waren Maarten 't Hart dus meer dan een eeuw voor,

maar dat doet niets af aan zijn verdiensten voor de bevordering van het ongeloof. Graag overhandig ik hem straks een antiquarisch exemplaar van dit werkje.

En dan dit: 'Waarom heeft Maarten 't Hart niet al lang geleden de P.C. Hooftprijs gekregen?' schreef Arie Storm in *Het Parool*¹⁹.

Wij weten dat niet, maar wij dachten net zoiets: waarom hebben wij Maarten 't Hart nog steeds niet benoemd tot Vrijdenker van het Jaar? Dat verzuim maken we nu goed. Dat wij hem hierbij geen € 60.000,- kunnen overhandigen wordt ons hopelijk niet kwalijk genomen. En hopelijk evenmin dat wij van een vereniging zijn – wij weten dat hij met clubs en verenigingen weinig op heeft.

Het is voor mij een eer en genoeg dat ik nu als voorzitter van de vereniging De Vrije Gedachte namens bestuur en leden de heer Maarten 't Hart kan en mag uitroepen tot Vrijdenker van het Jaar 2017. Graag overhandig ik hem een materieel aandenken hieraan in de vorm van een plastiek van de hand van Saskia Spigt, dochter van de bekende vrijdenker en humanist Piet Spigt. Dit beeldje stelt het viooltje voor dat als symbool fungeert voor De Vrije Gedachte. Dat wordt toegeleucht in Saskia's bijgevoegde schrijven. Graag dank ik tenslotte Maarten 't Hart en zijn vrouw Hanneke voor hun vriendelijke ontvangst van onze delegatie op de Teylingerhof.

-
1. in *Beenbreuk in Dienstreizen van een thuisblijver*
 2. *Een deerne in lokkend postuur* 33
 3. *Magdalena* 17
 4. *Een deerne in lokkend postuur* 230 en 35
 5. *Magdalena* 34
 6. In *Het roer kan nog zes maal om*
 7. *Een studie zonder evolutie in Dienstreizen van een thuisblijver*
 8. idem 34
 9. *De huismeester* 11
 10. bijv. in *De Vlieger*
 11. in *De Vlieger*
 12. *Magdalena* 36
 13. *Dienstreizen* 33, *De moeder van Ikabod* 137
 14. *Een deerne in lokkend postuur* 156
 15. idem 198
 16. in *Dienstreizen van een thuisblijver*
 17. VPRO Boeken 10-9-2017
 18. vermeld in *De wereld van Maarten 't Hart* 277
 19. op de cover van *De wereld van Maarten 't Hart*

René van Elst

Deze lofrede was bedoeld om ten huize van Maarten 't Hart uitgesproken te worden door de voorzitter. Voor aanvullende informatie zie pag. 3.

Is homeopathie een religie?

Jan Willem Nienhuys

Homeopathie wordt meestal beschouwd als een van de vele alternatieve geneeswijzen, of zoals Arjen Lubach het formuleert 'onbewezen ideetjes'. Homeopathie omvat de genezers zelf, de bedrijven die de middelen maken en de klanten van de homeopaten.

Een van de dingen die opvallen aan homeopaten, en speciaal aan de patiënten, is de grote bekeringsijver die zij aan de dag leggen. Elke genezer heeft natuurlijk een schare dankbare aanhangers die het verdwijnen van hun klachten toeschrijven aan de laatste genezer die ze bezochten voordat de klachten weggingen. Zo beschikt de verkoper van magnetische hangers Bruno Santanera over duizenden brieven van dankbare kopers. Homeopaten doen echter wel wat meer dan schermen met dankbare patiënten. Nu is bekeringsijver niet voorbehouden aan religies. Politieke partijen doen het ook.

Dingen die niet kunnen

De kern van vrijwel elke religie is een simpel tegenstrijdig idee: een persoon zonder lichaam, een dier, boom, berg of heiligenbeeld met menselijke eigenschappen, een ziel, een levende dode, enzovoorts. Een mens die ongezien schijnbaar natuurlijke rampen over anderen kan brengen, een heks dus, is evenzeer een religieus idee, evenals het concept van een lapjesboom, amuletten of relikwieën. Nou is iets dat voor ons gevoel niet kan niet noodzakelijk echt onbestaanbaar, en voor veel rare ideeën is er bewijs. Onzichtbare wezentjes of stralen die je ziek kunnen maken druisen in tegen ons gevoel, maar zijn toch wel degelijk feitelijk, evenals vrijwel alles wat in wetenschappelijke artikelen staat. De mogelijkheden van een smartphone zouden nog niet zo lang geleden voor toverkunst zijn gehouden, maar er is geen twijfel dat die apparaatjes (en de hele infrastructuur erachter) werken. De combinatie van gevoelsmatig onmogelijk met onbewezen is nog geen religie, want dan zouden de fans

van Donald Duck en Star Trek ook religieuze organisaties vormen. Als de fans beseffen dat het fantasie betreft, dan is het geen religie. Dat wordt het pas als het absurde, dus wat gevoelsmatig onmogelijk en bovendien in strijd met de feiten is, voor waar gehouden wordt en dermate serieus genomen wordt dat men bereid is er offers voor te brengen om zo duidelijk te maken dat men het echt meent. Ik heb dit niet zelf bedacht, het is mijn samenvatting van de zienswijze van de antropologen Pascal Boyer en Scott Atran. Ik zou daaraan willen toevoegen dat religies altijd collectief zijn. Immers, een eenling met een absurd idee dat hij voor waar houdt en die daar ook echt iets voor doet, dat is een zonderling of een gevaarlijke gek. Een tweede opmerking betreft het deïsme, het idee dat er weliswaar één god of althans een 'iets' bestaat, maar dat die zich niet met mensen bemoeit. Deïsme en ietsisme zijn volgens deze antropologische opvatting geen religies. Mensen hebben te weinig over voor zo'n idee. Ze zijn godsdiensten zonder dienst.

Jan Willem Nienhuys heeft dit artikel geschreven voor ons themanummer van november over pseudoreligies. Helaas ontvangen wij het net te laat om het nog in dat blad te kunnen meenemen. U zult het met ons eens zijn dat het in dit nummer geenszins misstaat.

De Redactie

Sommigen hebben heel andere opvattingen over religie. Ter linkerzijde vindt men de einsteinianen, die elke emotie zoals verwondering en ontzag voor de natuur of compassie met dan wel liefde voor anderen met religie betitelen. Degenen die beweren dat religie draait om het stimuleren van de menselijke goedheid horen hier ook bij. Ter rechterzijde vindt men de traditionele opvatting dat religie godsdienst is, dus gaat om goden, zielen of een hiernamaals. Dat is volgens antropologen een miskennis van het gegeven dat in vele of zelfs de meeste

Jan Willem Nienhuys (1942) was universitair docent wiskunde en is secretaris van Skepsis.

religies interesse in de oppergod of een leven na de dood of de vraag wie de wereld gemaakt heeft grotendeels afwezig is. Zijn deïsme en ietsisme en organisaties zoals de Unitarian Universalist Association, die prima overweg kan met atheïsme, religies? En hoe zit het met wat denigrerend bijgeloof genoemd wordt? Er zijn ook personen die 'religie' als een typisch westers concept zien. Dan zijn er nog de natuurwetenschappers die zo gefascineerd zijn door de vraag hoe de wereld in elkaar steekt, dat ze menen dat religie in de eerste plaats een verklaringsmodel voor de wereld is – alsof dat een brandende vraag is voor anderen dan zichzelf.

Religies zijn georganiseerd: er is een groep van bemiddelaars die de gelovigen helpen in hun contact met de Absurde Entiteit. De gelovigen hebben namelijk altijd privéproblemen, vaak ziekte, ongeluk en dood, en ze denken dat de Absurde Entiteit daar wat aan kan doen. Vele gelovigen doen maar zo'n beetje mee, maar er is zowel onder de bemiddelaars als hun klanten een harde kern van hartstochtelijke gelovigen. Uiteraard kunnen die bemiddelaars in het geheel niet presteren wat ze beloven, maar ze proberen hun klanten emotioneel aan zich te binden met een groot aantal onderling sterk verschillende methoden. Veel van de verschijningsvormen van georganiseerde religie zijn van die klantbindingstechnieken.

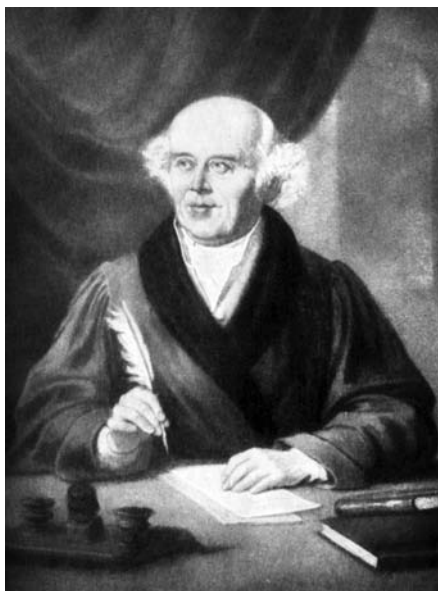

Homeopathie

Laten we dit nu bekijken in het specifieke geval van homeopathie. De bemiddelaars zijn de homeopaten zelf, en dat ze aanbieden ziekte te genezen is duidelijk. Zij houden de beweging aan de gang. Sommige homeopaten vertonen goeroe gedrag. Dat is mischien wel de oudste methode om te voorkomen dat de klant naar de concurrent loopt. De dorpsjamaan probeert gewoon zoveel mogelijk indruk te maken. Maar wat is de Absurde Entiteit? De homeopathie berust ogenschijnlijk op twee ideeën: men diene het gelijkende met het gelijkende te genezen, en een middel wordt sterker naarmate je het meer verdunt. Dat is wel behoorlijk tegen de intuïtie en in strijd met de feiten, maar er lijkt zoiets als een god te ontbreken.

Levenskracht als absurde entiteit

Er is een grondlegger, **Hahnemann**►, die door de aanhangers sterk vereerd wordt. Die is zo verstandig geweest een soort Bijbel te schrijven. De betere religie heeft een heilig boek. Uit Hahnemanns boek, *Organon der Heilkunst*, valt op te maken dat hij zich voorstelt dat ziekte een verstoring is van de levenskracht. Bij de middelbereiding worden dan ook de spirituele krachten van het middel bevrijd, terwijl de mogelijke giftige effecten van het onverdunde middel verdwijnen. Inerte stoffen zoals zand, houtskool en kalk worden door dat verdunnen zelfs krachtige middelen. De homeopaten zijn dan ook in het geheel niet onder de indruk van de tegenwerping dat er 'niets' in hun middelen zit. Dat is een materialistische opvatting. Tegenwoordig gebruiken homeopaten vaak de term 'energetisch' in plaats van spiritueel, omdat ze in de mening verkeren dat energie iets ontastbaars is. Of ze zeggen dat ze het natuurlijk zelfhelend vermogen stimuleren. Ze hebben echter niets anders gedaan dan de ouderwetse 'levenskracht' vervangen door een iets modieuzer klinkende en even betekenisloze term. In tegenstelling tot de goden, demonen, heksen en vooroudergeesten van de meer bekende religies is deze levenskracht echter geen doelgericht handelend wezen. Ze is een soort ziel, behalve dan dat die niet bij de dood

De Duitse arts en chemicus Samuel Hahnemann (1755-1843) wordt beschouwd als grondlegger van de homeopathie

ontwikt en dan een zelfstandig wezen wordt dat naar een hiernamaals gaat of de levenden blijft lastig vallen.

Wonderen

Diverse religies vertellen wonder verhalen. De rooms-katholieke kerk erkent tegenwoordig zelfs alleen nog maar wonderbaarlijke genezingen. Zulke wonderen zijn als verhaal interessant, maar ze fungeren ook als bewijzen voor de waarheid van de religie. Bij de homeopathie zijn, evenals bij tal van andere onbewezen ideetjes, vaak persoonlijk ervaren wondergenezingen het motief voor bekering. Het kan een genezing zijn van de ziekte van de betrokkene zelf, of van een dierbare (eigen kind), maar men kan ook in de eigen praktijk of die van een collega een wondergenezing aanschouwd hebben. Het onderwijs in de homeopathie staat tegenwoordig vol met zulke wondergenezingen.

Kinderen

Homeopaten zijn soms ook tot hun geloof gekomen, doordat ze van kinds af aan met homeopathie behandeld zijn. Ook dat is bij veel religies een belangrijke reden om te geloven. Bij de grote religies (christendom, islam, boeddhisme, hindoeïsme) en tal van kleinere religies is het indoctrineren van kinderen een belangrijke activiteit.

Homeotheologie

Wij zijn vertrouwd met het idee dat er bij een religie ook een theologie hoort. Een theologie is niet zo nodig wanneer de goden grillige schurken zijn en de gelovigen niet zo ontwikkeld zijn. Maar wanneer de goden om welke reden dan ook het summum van goedheid en macht zijn, dan is er een aanvullende verklaring voor persoonlijk leed nodig, en hetzelfde geldt als men inziet wat er nog meer niet klopt. Bovendien proberen sommige religies hun status te verhogen door het precies formuleren van hun doctrines. Het verschijnsel van geleerd klinkende onzin ziet men ook in de homeopathie, waar met groot vernuft allerlei fysische theorieën worden bedacht om de werkzaamheid van hoge verdunningen te verklaren.

Hahnemann zelf bedacht al een theorie waarom zijn methode niet werkte bij chronische ziekten. Die waren het gevolg van zogeheten miasma's, voornamelijk naar binnen geslagen 'schurft' (bijna elke vorm van jeuk of huidafwijking) of syfilis of gonorrroe. Volgens deze theorie moesten de miasma's behandeld worden met speciaal daarvoor bestemde middelen. Later hebben de homeotheologen deze miasma's weer als symbolische aanduidingen van weer wat anders opgevat.

Een andere vorm van homeotheologie is de interpretatie van medisch onderzoek naar de werkzaamheid van de middelen. In de wetenschap is het schering en inslag om aan tegenvallende onderzoeksresultaten een positieve draai te geven, desnoods met frauduleuze methoden, maar homeopaten zijn hier extra bedreven in. Net zoals theologie geen enkele overtuigingskracht heeft voor de gewone gelovige, is geen enkele homeopaat, laat staan patiënt, tot zijn of haar geloof gekomen door de dwingende logische kracht van de homeotheologie.

Theologie geeft ook de mogelijkheid critici buiten spel te zetten, door op te merken dat die er niet over kunnen oordelen omdat ze er niet genoeg van weten. Overigens kan een medische leek zich tamelijk gemakkelijk met een boekje bekwamen in de homeopathie, wat dat betreft is de

homeopathie nogal uniek onder de onbewezen ideetjes.

Theologie veronderstelt geschreven bronnen, van de stichter als het kan, maar ‘kerkvaders’ zijn ook goed. Daar zijn er genoeg van in de homeopathie. Ze spreken elkaar geregeld tegen, wat weer meer studie vereist.

Rituelen

De meeste religies gebruiken rituelen om de emoties van de gelovigen te versterken. De geneesmiddelbereiding van de homeopaten, met de vrijwel eindeloze herhaling van wrijven en schudden, is duidelijk een ritueel. Net als de Tibetaanse boeddhisten hebben ze het ritueel gemechaniseerd. Waar de gelovige Tibetanen gebedsmolens bezigen, hebben homeopathische fabrieken vernuftige machines om al dat schudden en verdunnen te automatiseren. In Nederland is de bereiding en verkoop van geneesmiddelen sterk gereguleerd, dus de handmatige bereiding van homeopathische middelen is niet zo belangrijk, maar wereldwijd wordt er nog steeds veel geschud en gewreven en verdund door homeopathische artsen en apothekers. Maar ook in de spreekkamer van de homeopaat is er ritueel. Aan het eind van een consult worden de homeopathische korrels soms voorzichtig met een houten of metalen schepje op de tong van de patiënt gelegd, omdat de heilige korrels niet met de hand mogen worden aangeraakt.

Onderdeel van het ritueel is het gebruik van een archaïsche onbegrijpelijke taal. Dat is vooral het geval bij religies met een doctrine, heilige boeken en een theologie. In zulke gevallen zijn de rituelen hoofdzakelijk verbaal: preken, eindeloos herhaalde identieke gebeden, opzeggen van de geloofsbelijdenis en dergelijke. Lange tijd was de rooms-katholieke eredienst in het Latijn, dat voor de meeste gelovigen onverstaanbaar was. Dat geeft niet, het gaat erom dat men meedoet en zo toont hoe oprecht men gelooft. Bovendien klinkt onbegrijpelijke taal magisch. De homeopathie maakt overvloedig gebruik van potjeslatijn. Zo is *Natrum muriaticum* een belangrijk homeopathisch middel. Ik heb

geconstateerd dat vrijwel niemand weet dat dit gewoon keukenzout is. *Muria* is Latijn voor pekkel, en misschien was *Natrum muriaticum* tweehonderd jaar geleden wel een gangbare scheikundige term voor wat scheikundigen nu natriumchloride noemen.

Annexatie van de moraal

Speciaal de grotere religies hebben zich meester gemaakt van ethiek, tot het punt dat tallozen menen dat goedheid het voornaamste aspect van religie is en dat het woord goddeloos de gevoelswaarde heeft van crimineel. Er zou een heel boek te wijden zijn aan de manier waarop de religies zich

van de moraal hebben meester gemaakt. Voor religies in het algemeen is moraal uiteraard makkelijk te koppelen aan een onzichtbare bespieder die je voortdurend in de gaten houdt. Maar zonder persoonlijke god, zoals in de homeopathie, werkt deze annexatie van de moraal ook nog wel.

De homeopathie ontstond als reactie op de uitwassen van de achttiende-eeuwse geneeskunde, en nog steeds schilderen de homeopaten zichzelf af als zachte heelmeesters die oog hebben voor de héle mens. Ze zijn ook niet wars van allerlei adviezen op het gebied van levensstijl.

Hahnemann zelf waarschuwde al dat de therapie nadelig zou worden

beïnvloed door ‘overmatig lang zogen, lange middagrust, liggend lezen, ... nachtleven, onreinheid, tegennatuurlijke hartstocht, prikkelend schuine lectuur, onanie, of hetzij uit bijgeloof, hetzij om de verwekking van kin-

deren in de echt te verhinderen, coïtus interruptus dan wel totale seksuele onthouding.’ Ook zouden tal van groenten en kruiden zoals asperges, selderie en peterselie en genotmiddelen (met name koffie en thee), oude kaas en sterk smakend vlees nadelig zijn. Sla paragraaf 260 van de *Organon* er maar op na. Onder homeopaten vindt men geregeld ook een afkeer van varkensvlees. Munt, en daarmee ook pepermunt, is ook verboden volgens sommigen.

Sektevorming

Op alle terreinen van het maatschappelijk leven zie je specialisatie optreden.

In de wetenschap zijn er duizenden specialismen, maar die zijn niet in strijd met elkaar, integendeel, ze helpen elkaar. Ook religies splitsen zich op, maar spreken elkaar dan tegen. Ook dat uiteenwaaijen in onderling tegenstrijdige sekten ziet men in de homeopathie. In de oorspronkelijk homeopathie waren er geen ziekten met kenmerkende symptomen, alleen maar ziekten die allemaal hoogst individuele symptomen hadden, maar in de isopathie en de complexhomeopathie zijn er middelen voor specifieke kwalen, zonder noodzaak van een uitvoerig consult. Dan zijn er de antroposofische middelen (antroposofie is zelf weer een aparte religie), de Bach-bloesemremedies (38 bloemen en dergelijke die Edward Bach in de omgeving van zijn huis aantrof), celzouten van Schüssler (enkele zouten zoals kaliumfosfaat en calciumsulfaat – gips – en natuurlijk keukenzout, maar allemaal in hoogverdunde vorm) en nog andere. Zo is er in Nederland een homeopathische sekte die genezing van autisme belooft, namelijk door de effecten van vaccinaties te bestrijden met hoogverdunde vaccins.

Opgemerkt moet worden dat de leringen van de diverse sekten onderling tegenstrijdig zijn, maar dat dit niet betekent dat de sekten elkaar bestrijden. Hahnemann zelf ging wel tekeer tegen isopathie en het zijns inziens verderfelijke idee om meer dan één middel tegelijk te geven en tegen ‘bastardhomeopaten’ in het algemeen, maar tegenwoordig is het heel gewoon dat een genezer zich bedient van meer-

dere methoden.

Zo zullen sommige homeopaten die normaal enkelvoudige middelen gebruiken, in acute gevallen grijpen naar commerciële mengsels, dus complexhomeopathie. Men noemt dat dan 'klinisch', wat onder homeopaten een codewoord is voor 'hier hebben we goede praktijkervaringen mee', met andere woorden, wat volgens de homeopathische theorie totaal niet klopt, maar ooit eens gevolgd is door genezing, heet klinisch bewezen. Dan is er nog de zogeheten klinische homeopathie, die de vreemde diagnostische praktijken van homeopaten combineert met min of meer regulier-medische diagnoses.

In 1987 was de homeopathische wereld dolenthousiast toen in een klein (158 deelnemers met een uitval van 32 procent) onderzoek verdund stuifmeel tegen hooikoorts – een isopathisch idee – met een geschikt gekozen test een marginaal positieve uitslag had. Het droeg aanzienlijk bij aan het verhaal dat 'homeopathie' in elk geval goed hielp bij infecties van de bovenste luchtwegen.

Groepsvorming

Religies proberen hun gelovigen bij zich te houden met charitatieve en pastorale activiteiten. Ze proberen zo groepen te vormen en een probaat middel is zich af te zetten tegen de concurrentie. De voornaamste concurrentie is natuurlijk de reguliere geneeskunde. De harde kern van de homeopaten gaat regelmatig tekeer tegen de reguliere geneeskunde, 'Big Pharma'. De gelovigen brengen helaas te vaak het offer van ziekte en dood door het afwijzen van de reguliere geneeskunde.

Politieke macht

Religies, overigens lang niet alle, beloven vaak een beter leven in de hemel of in een volgend leven, maar willen ook wel eens dreigen met hel en verdoemenis. Als ze politieke macht krijgen, dan volgen gedwongen bekering, en zo mogelijk het fysiek uitroeien van ketters en ongelovigen. Wreed geweld is niet zozeer inherent aan religie, maar aan religie met poli-

tieke macht, of misschien nog specifiek monotheïsme met politieke macht, een subtiel onderscheid dat volgens mij vele religiecritici verwaarlozen.

Politieke macht zonder religie kan ook gewelddadig zijn. Als men erg overtuigd is van het eigen gelijk, dan heeft men natuurlijk minder moeite met het toepassen van geweld. Zo ver heeft de homeopathie het niet gebracht, maar de homeopaten zijn wel happig op erkenning. Voorlopig is hun grootste wapenfeit in Europa wel dat hun middelen door de Europese wetgeving in zoverre erkend worden dat ze verkocht mogen worden als 'geneesmiddel' zonder bewijs van werkzaamheid.

Meer religieuze methoden

Veel religies bedienen zich van nog meer technieken om hun klanten te binden. De homeopathische rituelen zijn maar bescheiden en er zijn geen tempels waarin de gelovigen gezamenlijk rituelen uitvoeren, samen zingen of samen dansen, en naar stichtelijke toespraken en mooie muziek luisteren en gebeden opzeggen. Zich opdringen bij geboorte, huwelijk en begrafenis is er ook niet bij. Ook ontbreken indrukwekkende initiatieriten (die zijn er trouwens ook niet in het christendom) en speciale feestdagen. Homeopathische processies en bedevaarten zijn er ook al niet. Er is inderdaad geen persoonlijke god die de gelovigen in de gaten houdt en ze grillig bejegt, alleen een levenskracht die weliswaar op onvoorspelbare wijze verstoord wordt, maar die geen grote rol speelt in de beleving van de patiënt, alleen in de homeotheologie.

De homeopathie heeft met enkele andere behandelwijzen gemeen dat men beweert met natuurlijke middelen te werken. Dat is ook een emotioneel argument, dat men overigens bij de meeste religies juist niet heeft. Misschien vertoont de liefde voor de natuur gelijkenis met een religieus verlangen naar een paradijs. De natuur is uiteraard helemaal niet lieflijk, en de natuur van de homeopathie is pure propaganda. Er is niets natuurlijks aan

de bereidingswijze van de middelen, en vele grondstoffen zijn akelige chemicaliën (kwik, arsenicum) of zwaar giftige planten. Zo heeft het homeopathische middel Causticum als grondstof kaliloog, bereid volgens een gecompliceerd alchemistisch proces.

Er is echter behalve de bescheiden rituelen wel wondergeloof, kinderdoctrinatie, een soort Bijbel met een theologie afkomstig van een profetische stichter, de pretentie van hoogstaande moraal en hulp bij existentiële problemen, te weten ziekte. De homeopaten passen een groot gedeelte van het bij religies gebruikelijke arsenaal aan emotionele klantbindingsmethoden toe om hun bedrijf in stand te houden. Homeopathie is daarom praktisch gesproken een religie. Bijgevolg zullen redelijke argumenten waarschijnlijk weinig effect hebben. De gezamenlijke kracht van alle emoties overstemt de rede. Homeopathie heeft bovendien iets wat de meeste religies niet hebben: een energieke industrie die de blijde boodschap helpt verbreiden. Zou de homeopathie het zonder die steun moeilijker hebben? Bij de acupunctuur – in Europa trouwens ontstaan in homeopathische kringen – lijkt er niet zo'n commerciële steun te zijn en die handhaaft zich ook prima.

Men zou kunnen zeggen dat de homeopathie een religie is, en dus op grond van vrijheid van religie ongemoeid gelaten zou moeten worden. Geloven staat vrij. Maar bescherming voor schadelijke religieuze praktijken is misplaatst. De homeopaten doen valse beloften over genezen van zieken, en ze maken zich schuldig aan consumentenmisleiding. Dat zou verboden moeten zijn.

Het leuke van godloosheid

Anton van Hooff

De herfstvakantie bracht ik met mijn gezin in Bologna door. Natuurlijk werden musea bezocht, niet tot onverdeeld genoegen van onze kinderen. Zelf heb ook ik meewarig door de vele zalen

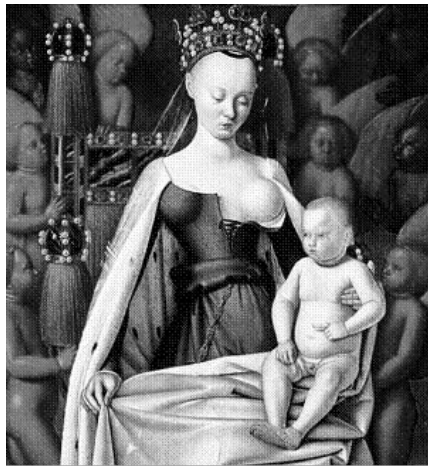
gelopen met religieuze schilderijen, zoals die zogende Maria's, soms met anatomisch onwaarschijnlijke borsten. Soms is de erotische bedoeling onmiskenbaar. Gniffelend heb ik de panelen bekeken waarop het geloofsgeheim van de Heilige Drie-eenheid in beeld werd gebracht. Vroeger probeerde de godsdienstleraar ons vergeefs duidelijk te maken dat er echt maar één god was, maar wel in drie personen. Hij pakte dan drie lucifers, hield ze bij elkaar, stak ze aan en riep triomfantelijk: 'Zie wel, maar één vlam.' De schilders van rond 1500 probeerden het op hun manier: peinzend kijkt God de Vader naar de duif die hij als Heilige Geest laat vliegen en onderaan hangt zijn zoon blijmoedig aan het kruis te sterven.

Vermakelijke kruisigingen

Van al die kruisigingen word je op het laatst vrolijk: hoe verwoed hebben kunstenaars hun best gedaan hun lijdende Jezus nog gruwelijker te maken dan hun voorgangers. Eigenlijk is het bizar dat een afschuwelijk executie-instrument in christelijke kerken centraal staat. Hoofdschuddend bezocht ik kerk na kerk. Ik voelde me een antropoloog die een primitieve stam bestudeert, zo groot is de afstand tot mijn roomse jeugd wel geworden.

Wat is het leven zonder god, maar met eigen gebod, tot heerlijk, bedacht ik. De filosoof Epikouros (341-270 vC) wist dat al. Hij loochende niet het bestaan van goden, maar die zaten op de Olympos lekker te genieten en trokken zich niets van de mensen aan. Dat moesten de mensen dus ook niet met hen doen. Het doel van het menselijke leven was om hier en nu het genot, *hêdonè*, te zoeken. Dat ideaal ziet er op het eerste gezicht erg plat uit: hedonisme heeft als 'genotzucht' geen gunstige klank. De kwalijke associaties bij 'hedonisme' en 'epicurisme' zijn het gevolg van de verguizing door andere filosofische scholen, zoals het zielzoekende Platonisme en het Stoïcisme, dat zijn volgelingen tegen aandoeningen zocht te pantseren en hen 'apathisch' wilde maken. Later waren de christenen helemaal gebeten op de 'zwijnen van Epikou-

Tijdens de Haagse Verlichtingsborrel op maandag 13 november 2017 sprak Anton van Hooff over *Het leuke van atheïsme, ironie en religie*. Zijn boodschap was dat over geloof/godsdienst/religie gelachen kan en mag worden. Die boodschap heeft hij in dit artikel verder uitgewerkt.

Madonna met kind, Jean Fouquet, 1452, Museum voor Schone Kunsten, Antwerpen

Bedankt voor je tekening, Billy... Maar nu moeten we je doden.

ros. Ironisch genoeg werden zij zelf echter net als de Epicureeërs uitgescholden voor godlozen, *atheoi*. Epikouros' boodschap was echter: geniet van de goede dingen van het leven, maar met mate. Dan krijgt je leven een optimale kwaliteit.

Na de dood is er niets

Al die godgelovigen probeerden je maar angst voor de dood aan te praten. 'Ach,' zei Epikouros, 'als wij er zijn is de dood er niet, en als de dood er is zijn wij er niet.' Na de dood gingen de materiële atomen van de ziel weer op in de grote recycling van de natuur; de gestorven mens merkte niets en hoefde dus tijdens het leven niet bang te zijn voor de dood. Deze levensovertuiging was niet beperkt tot een wijsgerige elite. Veel grafschriften getuigen van een wijde verbreiding van de idee dat er na de dood niets was en dat de mens dus alles uit zijn enige leven moest halen. Een kleine keuze van die nuchtere epitafen heb ik in dit blad gepubliceerd: Gedenk te leven - vrijdenkers op antieke grafstenen, *De Vrijdenker* 45.6 (juli/augustus 2014) 18-19; deze jaargang staat op onze webstek. Een voorbeeld:

LEEF, ZOLANG JE LEEFT, MENS;
WANT NA DE DOOD IS ER NIETS.
ALLES BLIJFT ACHTER EN
DIT IS NU DE MENS DIE JE ZIET

In sommige dinerzalen was de vloer versierd met een het mozaïek van een skelet. In een geval staat er in het Grieks bij 'Ken jezelf', dat wil zeggen weet dat je een mens bent, dus sterfelijk. Neem het er dus hier en nu van.

Geen respect voor religieuze waanzin

Voor godvrijen is er dus alle reden om lol in het leven te hebben. En een bron van voortdurend vermaak is religie: er wordt me wat raars afgeloofd in de wereld. Het komische van het geloven moet door vrijdenkers worden uitgebuit, want gelovigen kunnen niet goed tegen humor. Snel voelen ze zich naar eigen zeggen 'gekrenkt in hun heiligste gevoelens'.

Onzin natuurlijk, als ze werkelijk geloofden, zouden ze zich niets aantrekken van de achterlijke lieden die niet tot de Waarheid zijn gekomen. Hoe zou hun Allah, Jahweh of God de Vader beledigd kunnen worden? Zij zijn het zelf die zich beledigd voelen en daarmee blijik geven van hun

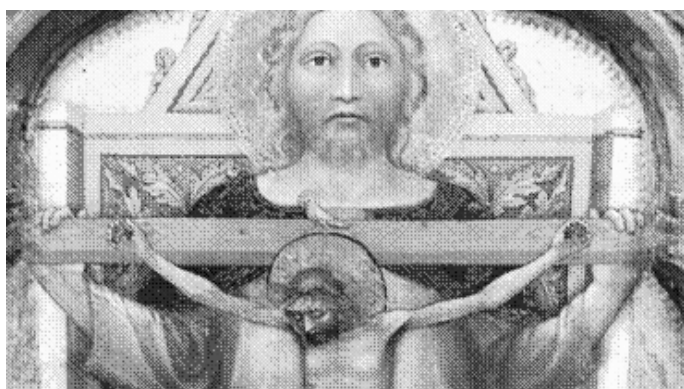
Anton van Hooff (1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van *De Vrijdenker* en oud-voorzitter van *De Vrije Gedachte*.

ongeloof in de almacht van hun god. Ze zouden het vaste vertrouwen moeten hebben dat Die de blasfemisten wel zal pakken, hier of in het hiernamaals.

Spot is het wapen dat veel meer gehanteerd zou moeten worden, niet tegen de mensen die rare dingen geloven, maar tegen die rare dingen. Dat Theo van Gogh moslims geitenneukers noemde was gewoon beledigend en ook bedoeld om hen op de kast te jagen (natuurlijk verdiende hij het niet om wegens zijn gepest vermoord te worden), maar er is niets op tegen om Allah of Mohammed onbekommerd belachelijk te maken, net als het hersenspinsel Sinterklaas.

Respect voor religie betekent niet meer dan dat iedereen het recht heeft zijn eigen mening te hebben. Iemand die in kabouters of Sinterklaas gelooft, mag niet tot andere gedachten *gedwongen* worden. Maar zijn rare opvatting mag gerust het doelwit van tegenwerping en hoon zijn.

Anton van Hooff (r) tijdens zijn presentatie van atheïstische humor op 13 november 2017.

Hij balsemt de wonden en heelt alle smart.

Kent gij, kent gij, die Naam nog niet?
Die Naam draagt mijn Heiland, mijn lust en mijn lied!

2 Die naam is naar waarheid mijn Jezus ook waard,

De kritische luisteraar vraagt zich af of een naam ooit kan ruisen, en dan nog wel langs de wolken. Die naam blijkt een ware panacee te zijn: een snoepje, een hartpil, een zalfje en een pijnstillertje. Aan het eind van de strofe komt de dichter in rijmnood: 'mijn lust

en mijn leven' rijmt niet op het 'niet' van de vorige regel, dus dan maar 'lied'.

Net als we beginnen te vermoeden dat het wel eens om een zekere Jezus zou kunnen gaan, zet de eerste regel van het volgende couplet ons op het verkeerde been: 'die naam is Jezus zelf waard.' Welke naam is het dan toch in Jezusnaam?

Betere cartoons graag

Zo kun je je eindeloos verkneukelen over alle waanzin waartoe geloof leidt. Religie leent zich daarom bij uitstek tot spot. Persiflages zoals de Rokerskerk en het Pastafarianisme stellen het loze geleuter van godgelovigen doeltreffend aan de kaak. Ook enkele cabaretiers weten raad met het thema, maar jammer genoeg valt de kwaliteit van beeldgrappen over godsdienst nogal tegen. De Mohammed-cartoons van de Deen Kurt Westergaard zijn niet echt geestig. Enkele mopjes die ik bij mijn optreden voor het Haagse Verlichtingscafé op 13 november heb laten zien, zijn hier toegevoegd. Hopelijk prikkelt het lezers om de tekenpen ter hand te nemen. Ik houd me aanbevolen: anton.van.hooff@online.nl

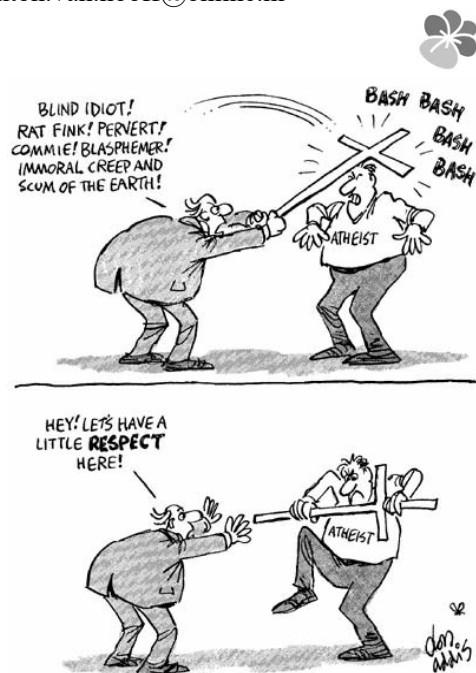
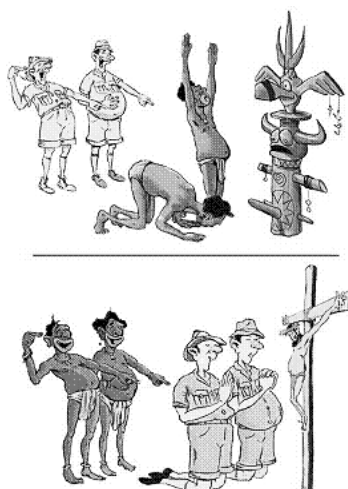
Bevestiging van ongelooft

Een probaat middel om in het ongelooft bevestigd te worden is te kijken naar religieuze uitzendingen. Hysterische predikers scheppen in hun hallen een sfeer die aan nazi-bijeenkomsten doet denken. In Nederland blijft de massapsychose binnen de perken. Maar kijk eens naar 'Nederland zingt' van de EO: volgepakte kerken die waanzinnige teksten brullen. Ik neem er een, een lied van Johannes de Heer (nee, hij was niet De Heer):

1 Daar ruist langs de wolken een lieflijke Naam,
die hemel en aarde verenigt te zaam,
Geen naam is er zoeter en beter voor 't hart,

"Bedankt mensen, maar ik heb al een religie."

[boven] Blinde idioot! Verrader! Perverseling!
Rooie! Godslasteraar! Immorele griezel en uitvaagsel!

[onder] Hé, een beetje respect graag!

Enige opmerkingen bij *De witte mens...* (van René van Elst)

Fons Tel

In 'De Vrijdenker' (november 2017, *De witte mens... een lastig en beladen onderwerp*), reageerde René van Elst op twee artikelen van mijn hand.

Hoewel de afstand tussen zijn en mijn denken groot is en er van toenaadering geen sprake zal zijn, wil ik toch enige opmerkingen maken om, naar mijn idee, inhoudelijke onjuistheden zijnerzijds zo mogelijk recht te trekken.

Onder het kopje Deel 1 haalt Van Elst Mieke Kirkels aan, die gemeld zou hebben 'dat er feesten waren waar zwarten niet werden toegelaten en cafés waar ze uitgemept werden'. Op grond hiervan concludeert Van Elst: 'Dus op zijn minst was een deel van de gewone mensen niet "onschuldig"'. Hier vindt een misverstand plaats. In mijn artikel heb ik Kirkels letterlijk geciteerd waar zij schrijft: 'Als witten [en dat waren witte Amerikaanse soldaten] in een café zaten, dan sloegen zij hun gekleurde collega's [dat waren de zwarte Amerikaanse soldaten] de tent uit. Maar in sommige buurten waren zij [d.w.z. de zwarte soldaten] wel welkom. Ja, niet in de villawijken van Maastricht. Het waren meestal de arme volkswijken in mijnstreken waar zij terecht konden. Dat zijn de plekken waar kinderen met een tintje geboren werden.' (Einde citaat.) Juist omdat het boek van Kirkels niet geschreven is in de context van de zwart-wittegenstelling, maar slechts een feitelijk relaas geeft van de rassenverhoudingen vlak na de Tweede Wereldoorlog, vond ik het een sterk argument in deze. Mijn weerwoord op het boek van Gloria Wekker *White Innocence* beperkte zich trouwens niet tot het verhaal van Kirkels. Ik heb voor mijn weerwoord uitgebreid gebruik gemaakt van het essay *Tiranerie van het berouw* van Pascal Bruckner. Natuurlijk kun je dat ook te weinig vinden, maar binnen het kader van een artikel was dit lijkt me meer dan genoeg.

Veel inhoudelijker wordt het als Van Elst ingaat op het tweede artikel van mijn hand onder dezelfde titel. Hier ga ik slechts in op enkele opmerkingen die hij maakte naar aanleiding van mijn tekst.

- Volgens Van Elst 'kan de rede alleen beoordeeld worden door de rede zelf'. Met deze stellingname verzandt hij in, wat wel genoemd wordt, het Münchhausentrilemma. Wanneer men namelijk de rede tracht te funderen in zichzelf, komt men uiteindelijk uit op minstens één van de volgende drie doodlopende sporen: 1. Men loopt tegen een regressie-probleem aan, omdat alle bewijzen onderbouwd zijn door onderliggende bewijzen. 2. Men komt uit bij een niet-aantoonbare aanname, een axioma. 3. Men komt terecht in een cirkelredenering. (Zie *Wikipedia*, lemma: Münchhausentrilemma.) Kortom, wanneer alleen de rede zichzelf zou mogen beoordelen, wordt zij onredelijk.
- In mijn artikel had ik geschreven dat de wetenschap uitgaat van de logische grondregel, dat niets zonder reden of oorzaak is. Volgens Van Elst zoekt de wetenschap wel naar oorzaken, maar niet naar redenen. De door mij genoemde grondregel zou volgens hem veeleer een geloofs-axioma zijn, waaruit het bestaan van God pleegt te worden afgeleid. Maar eerder beweert Van Elst dat 'de rede bepaalt of wetenschap goed wordt beoefend.' De rede is dus bepalend voor de wetenschap. Daar het begrip rede of ratio oorspronkelijk afgeleid is van de reden en alles wat redelijk is dan ook zijn redenen heeft, moet je daaruit wel concluderen dat de wetenschap door redenen wordt bepaald. In mijn artikel 'Ook weten-

Fons Tel (Haarlem 1941), schrijver van het boek *Het kwetsbare vermogen. Een verkenning naar de werkelijkheid van het zelf*. Zie: www.fonstel.nl

schappers geloven nog' ('De Vrijdenker', juni 2009) heb ik erop gewezen dat wetenschap en religie juist op grond van deze logische grondregel hun geloofsleer hebben opgebouwd. - Volgens Van Elst hebben allerlei takken van wetenschap niets met leven of dood te maken. Laat de 'denker des vaderlands', René ten Bos, nu juist dit weekeinde in *Trouw* (5 nov. 2017) schrijven: 'De samenleving wil van wetenschappers vaak goede voorspellingen. (...) En dit niet alleen van de weerkunde, geologie of seismologie, maar ook van de medische, forensische, biologische, voedsel-, of verkeerswetenschappen.' Dit rijtje is gemakkelijk uit te breiden met allerlei andere takken van wetenschap, ook waar het de menswetenschappen betreft zoals psychologie, sociologie, antropologie, et cetera. Die voorspellingen (of verklaringen) hebben alle betrekking op leven en dood. Denk alleen maar aan de tbs'er die te vroeg wordt vrijgelaten en als eerste daad in vrijheid een jonge vrouw verkracht en vermoordt. De samenleving zou graag gezien hebben dat psychologen in staat waren geweest het gedrag van deze recidivist te voorzien.

- In mijn artikel stelde ik dat 'de wetenschap haar fundamentele kennis heeft opgedaan uit de dode dingen van de natuur (de fysica) en deze kennis tracht over te dragen op de levende dingen'. Volgens Van Elst is dit maar zeer ten dele waar, want in de geesteswetenschappen zoals de psychologie en zeker de sociologie speelt de kennis van de fysica geen rol. Laat ik in deze een gerenommeerde stem horen, namelijk die van E.J. Dijksterhuis die in *De mechanisering van het wereldbeeld* over deze kwestie uitgebreid en diepgaand geschreven heeft. Ik

citeer: 'Door dit alles is de mechanisering der fysica veel meer geworden dan een interne methodische aangelegenheid der natuurwetenschap. Het is een zaak die *de cultuurgeschiedenis als geheel* raakt en die daardoor ook belangstelling verdient buiten de kring der natuuronderzoekers. (...) Anderen, hoewel de grote betekenis erkennend die het [d.w.z. de mechanisering der fysica] voor de bevordering van ons theoretisch inzicht in en onze praktische beheersing van de natuur bezeten heeft, zien er, wat de *algemene invloed* op het wijsgerig en wetenschappelijk denken en op de maatschappelijke samenleving betreft, niet veel minder dan een ramp in.' (I.1. Cursivering van mij. F.T.) Nader commentaar lijkt me hier verder overbodig!

- Van Elst vraagt zich af wie de 'witte elite' is en hoe de mentaliteit van deze elite anders kan zijn dan die van het gewone volk. In zijn boek *Dreamhoarders: How the American Upper Middle Class is Leaving Everybody Else in the Dust and What to Do about It* schrijft Richard Reeves dat het bij het elitebegrip niet gaat om de één procent van superrijken, maar om de twintig procent van de hogere middenklasse die daar onder zit. Deze groep bestaat volgens Reeves uit 'bijna iedereen met een wetenschappelijke titel voor zijn of haar naam.' Het is een klasse van hoogopgeleide kenniswerkers, ambtenaren en ondernemers. Ze sturen hun kinderen naar goede scholen en

kopen huizen in goede buurten waar ze vooral elkaar tegenkomen. Op die manier, schrijft Reeves, legt deze elite een 'glazen vloer' onder de voeten van haar kinderen. Het grote probleem met de *dreamhoarders* is dat ze zichzelf niet beschouwen als bovenmatig geprivilegieerd. Deze twintig procent is zich prima bewust van ongelijkheid en het ressentiment dat dat uitlokt, maar ziet niet welke rol ze speelt in het in stand houden ervan. (Zie het artikel 'Wij zijn de twintig procent' van Casper Thomas in *De Groene Amsterdammer*, 9.11.2017) Dit gaat dan over de huidige elite die al verregaand gedemocratiseerd en geliberaliseerd is. In de tijd waar de elite slavenhandel bedreef, was deze groep veel meer uitgeselecteerd en bestond er een scherpere scheiding tussen de heersende klasse en het gewone volk. Op grond daarvan kun je gerust stellen dat het gewone volk van toen nauwelijks iets afwist van wat die elite in de koloniën uitvat. Zoals nu trouwens het gewone volk niets afweet van de louche praktijken van de zakelijke elite die zijn geld via allerlei belastingconstructies wegsluit naar bananenrepublieken. Zie de Panama- en Paradisepapers.

- Van Elst stelt naar aanleiding van mijn tekst de volgende vraag: 'Maar verlangen de dood-bewuste mensen dan in plaats van een 'bloedeloze profijteconomie' naar een soort communisme of naar een religie vervangend Groot Verhaal?' In mijn artikel 'Vervulling van de leegte van

de ziel' ('De Vrijdenker', 09-2017) heb ik Haroon Sheikh aangehaald die in *Embedding Technopolis, Turning modernity into a home* schreef: 'We moeten niet onderschatten dat we een bezielde ruimte nodig hebben om in te leven. (...) Mensen – ook al zijn ze zich daar zelf niet altijd van bewust – willen zich verbonden voelen met de traditie waaruit ze voortkomen. We hebben misschien geen rituelen, gebeden of bezwingingen meer nodig om het land te bewerken, maar wél om niet onttworteld te raken en zin te ervaren in ons eigen leven en in onze gemeenschap.' En in zijn column 'Heldendom' schrijft Bas Heijne: 'De behoefte aan een "groot verhaal" is voor de westerse cultuur groot. Op rechts is een eindstrijd op gang om de beschaving. Moet onze cultuur verdedigd worden tegen "omvolking", afgerekend met de verraderlijke, feminiserende elite, enzovoorts?' (NRC, 21-10-2017) Zeker, sinds de 'bloedeloze profijteconomie' in onze tijd steeds meer leidt tot gigantische milieuschade, tot schrijnende tegenstellingen tussen klassen, volken en culturen, en tot de 'leegte van zielen', wordt het de hoogste tijd dat er nieuwe grote verhalen worden verteld die mensen verbinden en betekenis geven aan hun leven. De liberale ideologie met haar heilsleer van het sciëntisme is daar in ieder geval niet toe in staat, dat is nu wel duidelijk gebleken.

Reactie op de opmerkingen van Fons Tel

René van Elst

René van Elst (Amsterdam, 1950) is gepensioneerd Human Resources medewerker, opgeleid als socioloog en (deels) jurist, hoofdredacteur en opmaker van De Vrijdenker en donateur van Skepsis.

Een reactie op een reactie op een reactie, en dat ook nog telkens met een tussenpoos van een maand of langer, daar doen wij de lezers geen plezier mee, denken we bij de redactie. Daarom sluit ik, met goedvinden van Fons Tel zelf, de witte-mens-discussie nu af met enkele punten van verduidelijking. Vooraf merk ik op dat Tel gelijk heeft wat betreft de afstand tussen zijn en mijn denken. Hij slaat nogal eens paden in waar ik, als materialist en occamista¹, hem niet of moeilijk kan volgen. Maar Fons Tel kan goed schrijven en wie ben ik om te zeggen waar de grenzen liggen van het vrije denken?

Dat de rede alleen beoordeeld kan worden door de rede zelf was een (te) korte manier van mij om te zeggen dat wat ons wordt voorgeschoteld als **redelijk**, alleen langs de maatstaf van de rede kan worden gelegd,

¹ iemand die afstand neemt van speculatieve begrippen in de filosofie (zelf bedachte term – RvE)

bij ontbreken van iets hogers/beters. Daarbij zie ik logica en empirie als belangrijke elementen van de rede, wetend dat empirie ook wel wordt beschouwd als iets wat er apart van staat. Proberen om de rede in de rede te *funderen* zou inderdaad leiden tot in een kringetje rondlopen.

Dat de begrippen rede en reden nauw verwant zijn – in andere talen is het vaak één woord – is duidelijk. Toch kan men daaruit niet afleiden dat alles wat redelijk is ook zijn redenen heeft en evenmin dat de wetenschap door redenen wordt bepaald. Wel hebben mensen redenen om wetenschap te bedrijven, anders gezegd zij hebben doelen die zij ermee nastreven, maar de wetenschap zoekt in de kosmos niet naar motieven voor het zijn en gebeuren van de dingen zoals ze zijn en gebeuren. (Alleen de psycholoog zoekt naar redenen, dat doet hij in het gezelschap van rechters en journalisten en gewone mensen.)

Inderdaad verlangt de samenleving vaak goede voorspellingen van wetenschappers. Dat die *alle* betrekking zouden hebben op leven en dood lijkt mij discutabel. En voorzover ze zich met de dood bezighouden, gaat het niet om de dood als afwezigheid van leven, maar om het risico van een voortijdig levens-einde. Ik houd in ieder geval staande dat allerlei takken van wetenschap zich niet met zaken van leven en dood bezighouden, of misschien nog wel op een of andere manier met het leven, maar niet met de dood. Astronomie, natuurkunde etc. houden zich er niet mee bezig. Zelfs het vak geschiedenis niet, behalve waar het gaat om interessante sterfgevallen.

Fons Tel verwijst naar de omschrijving van de elite door Richard Reeves; dat is een omschrijving die duidelijk meer hout snijdt dan wat Fons Tel schreef in zijn oorspronkelijke artikel. Mag ik in dit verband ook verwijzen naar *The Power Elite* (1956) van C. Wright Mills?

Van kikker tot haatsymbool

Maarten Gorter

Toen de Amerikaanse illustrator Matt Furie in 2005 op MySpace zijn stripverhaal *Boy's Club* publiceerde, waar de kikker Pepe de hoofdrol in speelt, kon hij niet voorzien dat zijn creatie zou uitgroeien tot een haatsymbool. De van oorsprong onschuldig uitziende kikker Pepe wordt anno 2017 nu alleen nog maar geassocieerd met racisme, antisemitisme, misogynie en homofobie. Hoe heeft dit allemaal toch zo kunnen ontsporen?

Het ontstaan van Pepe the Frog

De Amerikaanse illustrator Matt Furie wilde in 2005 een grappige strip maken, hij maakte toen de strip *Boy's Club* met de kikker Pepe die in het begin meer bekend was onder de namen "Sad Frog"► en "Feels Good Man"►. Matt Furie publiceerde de strip voor het eerst op MySpace. Het bekende plaatje dat Pepe staat te plassen met zijn broek naar beneden en dan zijn beroemde zin zegt "Feels Good Man" heeft hij er uit gehaald toen *Boy's Club* in 2006 in een papieren versie kwam. Furie omschrijft Pepe als: "Gewoon een maffe hippiekikker. Hij houdt van frisdrank drinken, televisie kijken, telefoneren. Hij is gewoon een alledaags symbool voor die periode nadat je bent afgestudeerd. In mijn ogen is hij een vrij onschuldige kerel." De strip *Boy's Club* is de eerste paar jaar na verschijning vrijwel onbekend voor de meeste mensen, dan verschijnt Pepe the Frog ineens op het zeer beruchte internetforum 4chan. 4chan staat bekend als een forum waar veel kinderporno op wordt verspreid en daar-

naast vol zit met extreem-rechtse figuren. Scholieren die

actief zijn op 4chan en van plan zijn de volgende dag op hun school mensen neer te schieten waarschuwen dan ook vaak mede forumgebruikers, mochten die toevallig ook op die school zitten.

De FBI monitort dan ook continu het forum om kinderporno te bestrijden en *school shootings* te voorkomen. In het begin is vooral de beroemde "plastekening" van Pepe een hype op 4chan, later wordt ook een andere bekende tekening van Pepe the Frog genaamd "Sad Frog" een hype op het forum. In 2014 tweette een aantal beroemdheden tekeningen van Pepe the Frog, die op dat moment nog steeds geen politieke betekenis had. Pepe the Frog werd steeds populairder en werd op zichzelf een *brand* met mokken, stickers en

andere spullen waar hij op staat.

Pepe wordt een haatsymbool

Dan ineens, eind 2015 tijdens de presidentsverkiezing van Donald Trump, verschijnt Pepe the Frog massaal op facebook, twitter en 4chan als een pro-Trump en anti-Clinton internetmeme 1). Veel van deze internetmemes worden verspreid door aanhangers van de *alt-right*. 2) Pepe the Frog wordt een massale hype onder de aanhangers van Trump. De hype wordt op een gegeven moment zo groot dat dat zelfs Donald Trump zelf op 13 oktober een tekening

Maarten Gorter (Amstelveen, 1994) is student en redactielid van De Vrijdenker.

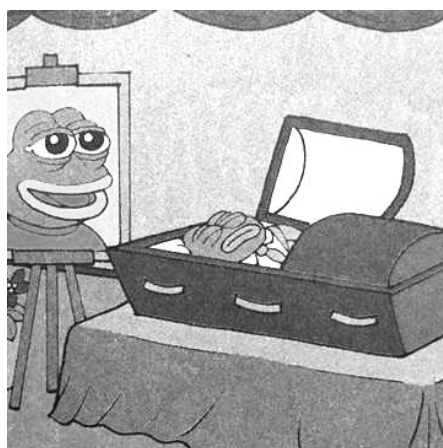

retweette waarin hij wordt afgebeeld als Pepe the Frog. Dit was ook de eerste keer dat de alt-right zich gesterkt voelde door Trump maar het was ook het begin van een periode waarin Trump negatief in het nieuws kwam door zijn populariteit bij extreemrechts. De media pikken de aandacht op en gaan op onderzoek uit, een schrikbarende onthulling volgt: de internetmemes omtrent Pepe the Frog zitten vol met antisemitisme, racisme, misogynie en homofobie. De internetmemes kennen geen grenzen, twee internetmemes die ik persoonlijk op het internet voorbij heb zien gaan, die walgelijke humor symboliseren, hebben als inhoud dat het 3-jarige verdrongen jongetje tijdens de vluchtelingencrisis wordt afgebeeld als Pepe the Frog en dat Pepe als een nazi-officier wordt afgebeeld op een foto van het vernietigingskamp Auschwitz.

Hillary Clinton schrijft op haar campagnewebsite dat Pepe the Frog een haatsymbool is, de Joodse organisatie Anti-Defamation League (ADL) die als doel heeft het bestrijden van antisemitisme, zet Pepe the Frog op een lijst van haatsymbolen waar onder andere de swastika en de SS runen op staan. ADL zet er wel bij dat niet alle internetmemes van Pepe the Frog antisemitisch of racistisch zijn. Ik sluit mij hierbij aan, dat niet alle mensen die deze internetmemes verspreiden nazi's of racisten zijn. Sommige onschuldige internetmemes kunnen, als je de humor van internetmemes een beetje snapt, tot op zekere hoogte grappig zijn. Facebook, Twitter en Youtube grijpen in en verklaren Pepe the Frog ook tot een haatsymbool. Iedere Pepe-post, om welke reden dan ook, of het nu een onschuldige internetmeme is, een beledigende of zelfs een video waarin een uitleg wordt gegeven over Pepe the Frog, wordt als haatzaaiend gekwalificeerd en wordt verwijderd als

gebruikers deze foto/video aangeven. Matt Furie en de ADL startten in 2016 nog een campagne om van Pepe weer een onschuldige kikker te maken en nodigen mensen uit normale en onschuldige grappige internetmemes te maken van Pepe. Het mocht niet baten, Pepe was verziekt en bijna niemand wilde er nog mee te maken hebben. Neonazi's voor wie Pepe tegenwoordig net zoveel betekent als de swastika, gaan hem in steeds extremere vormen verheerlijken. Zij noemen Pepe nu vaak 'Kek' dit is een verwijzing naar de oud-Egyptische god Kek die ook als een kikker werd afgebeeld. Mensen van de alt-right creëren zelfs een nepland genaamd Kekistan met een veelomvattende nephistorie. De alt-right beweging sticht zelfs een hele religie rond Pepe the Frog genaamd 'The Cult of Kek'.

De maker laat zijn creatie sterven

Matt Furie is het in 2017 helemaal beu, hij vindt het vreselijk hoe zijn creatie misbruikt wordt voor extreemrechtse doeleinden. Hij publiceert in mei 2017 een tekening waarin Pepe in een doodskest wordt afgebeeld. Hij laat Pepe sterven en wil dat alles omtrent Pepe the Frog volledig van de aardbodem verdwijnt. Pepe the Frog is verziekt en de originele humor omtrent de van oorsprong zo onschuldige kikker is weg. Het is niet de eerste keer dat extreemrechts symbolen voor eeuwig besmet. De swastika die in het oosten al duizenden jaren als positief symbool wordt gebruikt en in het westen ook voorkwam als positief symbool in de 19e en begin 20e eeuw, is door de nazi's voor altijd verziekt.

De germaanse runen en heidense symbolen zoals de hamer van Thor en het keltisch kruis worden door de meeste mensen tegenwoordig als extreemrechtse symbolen gezien. Het internet is een riool geworden voor de meest walgelijke humor die geen grenzen kent. Als groot voorstander van de vrijheid van meningsuiting ben ik geen voorstander van verbieden van deze internetmeme; in deze tijd van het internet is dat ook onmogelijk geworden. Zoals de ADL altijd zegt als hun mening wordt gevraagd over haatzaaien 'The best way to fight hate speech is with good speech'.

1) Een internetmeme (uitspraak: internet-miem) is een foto die zich via het internet van persoon tot persoon in een hoog tempo verspreidt. In de praktijk wordt met een internetmeme meestal een bepaalde vorm van internethumor of -grap bedoeld. Voor mensen die niet actief gebruik maken van het internet, kan de humor van een internetmeme soms vreemd of moeilijk te begrijpen zijn.

2) De lastig kwalificeerbare term alt-right heb ik al besproken in mijn artikel "Religie onder de neonazi's" (De Vrijdenker 08-2017) in het kort komt het erop neer dat mensen die zich een aanhanger noemen van de alt-right vaak neonazi's zijn maar de term alt-right gebruiken om meer mainstream te kunnen worden.

De tekening van Pepe the Frog die Donald Trump retweette op 13 oktober 2015.

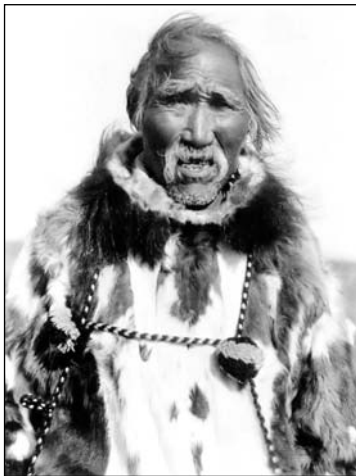

Zelf en wereld volgens Montaigne (5)

Cultuurrelativisme en dierenrechten

Sicco Polders

Verschillende culturen, verschillende morele waarden. Begin twintigste eeuw kwamen ontdekkingsreizigers met markante verhalen over de Inuit-cultuur. Zo had de Inuit-man ▼ de gewoonte zijn vrouw als teken van gastvrijheid te delen met gasten. Veel schokkender was het verhaal dat Inuit soms hun pasgeboren kinderen doodden. Vooral de meisjes werden doorgemaakt. Deze omgang met nieuw leven was onvoorstelbaar. Maar bij nader inzien was het verschil niet zo groot. Het doden van jonge kinderen leek inderdaad niet te getuigen van veel respect voor menselijk leven. Omdat het volk echter onder ruige

omstandigheden leefde en er vaak een tekort aan voedsel was, gaven de moeders langer borstvoeding en was er een limiet aan het aantal kinderen dat gevoed kon worden. Daarnaast waren het nomaden met maar plaats voor één kind tijdens hun trektochten op zoek naar voedselrijke gebieden. De jonge meisjes werden gedood omdat de jongetjes voor de jacht zouden worden opgeleid. Een overschot aan meisjes betekende minder jagers voor het aantal te voeden monden. Inuit hadden geen ander idee over de waarde van menselijk leven, ze werden alleen gedwongen andere keuzes te maken om dat leven te waarborgen.

Andere culturen

Wat dacht Montaigne van andere culturen? Over de grenzen heen kijken beschouwde hij als zeer waardevol. En in zijn uitvoerige, soms hilarische, en altijd verrijkende beschrijvingen van de gewoontes van andere culturen, liet hij zijn oordeel niet achterwege. Nadat we andermans gebruiken goed hebben bestudeerd, helpt het ons "... met meer grond en helderheid over zulke gebruiken te kunnen oordelen."¹ Het oordeel opschorten is niet hetzelfde als niet dŭrven te oordelen. Montaigne vond zijn tijd en cultuur een stuk barbaarser dan de overzeese, vreemde culturen, zoals die van de kannibalen. Hij sloeg hun simpele zedenleer van "dapperheid in de oorlog en liefde voor hun vrouwen" hoger aan dan die van zijn eigen gecorrumpeerde samenleving, die de veelzeggende woorden kent van leugen, verraad, huichelarij, hebzucht en afgunst. Kannibalen eten dan wel mensen, maar het is barbaarser om "een lichaam dat nog vol gevoel is, op de pijnbank uit elkaar

Sicco Polders (1966) is filosoof. Hij geeft colleges, onder meer voor de Universiteit van Amsterdam, op het gebied van ethiek en wetenschapsfilosofie. Hij is een bewonderaar van Montaigne, Kant, Schopenhauer en Nietzsche. De tekst maakt onderdeel uit van de te verschijnen bundel 'Met Montaigne in het achterhoofd'.

te scheuren en langzaam te roosteren (...), dan hem te roosteren en op te eten, nadat hij gestorven is."²

Montaigne vermeed twee klassieke fouten. Hij verheerlijkte niet de eigen cultuur of een exotische cultuur omdat het de eigen cultuur of juist een exotische is, maar hij oordeelde op basis van argumenten. En kritiek geven beschouwde hij niet als het uiten van superioriteitsgevoelens. Beweren dat sommige culturele gebruiken

en zedelijke gewoontes meer getuigen van goede smaak en deugd dan andere, impliceert niet dat men de eigen mores waardevoller vindt. Het geeft slechts blijk van een kritisch observatievermogen, idealiter ook zelfkritisch. Montaigne drukte ons op het hart niet te snel te oordelen. Maar daaruit volgt niet dat er geen objectief oordeel kan worden gevormd over welke morele praktijk goed is of welke slecht.

Morele status van het dier

Laten we eens vanuit moreel perspectief kijken naar onze omgang met dieren. De morele status van het dier is in Nederland geëvolueerd van volledig instrumenteel tot aan intrinsiek waardevol. Dieren hebben nog geen rechten, wel al een politieke partij die hun belangen behartigt. Het is goed om wezens die pijn kunnen lijden niet nodeloos te laten lijden en om ze liefdevol te behandelen (Montaigne sprak over mildheid en welwillendheid)³, en het is slecht dit niet te doen, ongeacht cultuur of tijdperk. Het is dan ook een vooruitgang dat we dieren niet meer behandelen, zoals de Franse filosoof en wiskundige René Descartes (1596-1650) dat deed. De vader van de moderne filosofie was tegelijkertijd de vader van de latere bio-industrie en andere dieronvriendelijke praktijken. Het dier had immers geen ziel, volgens Descartes. Mensen zijn denkende wezens, al het andere dat bestaat, ook dieren, zijn levenloze dingen: inactief, apathisch, lijdzaam en verdragend.⁴ Het gejam van een hond die we schoppen of eventueel voor anatomisch onderzoek levend op een tafel vastspijkeren, is vergelijkbaar met het geluid dat wordt veroorzaakt door het indrukken van een toets op een piano: puur mechanisch. Dat de cartesische omgang met dieren slechts een uitdrukking was van een andere tijd is een te magere constatering. Descartes had er anders over kunnen denken. Hij werd geboren vier jaar na de dood van Montaigne die zei graag afstand te doen van "dat denkbeeldige koningschap dat men ons over de andere schepselen geeft."⁵

Dierenrechten

Voor Montaigne verschillen mensen onderling meer dan mens en dier. In zijn *Apologie voor Raymond Sebond* beschuldigt Montaigne de mens van hoogmoed en vraagt hij: "Op grond van welke vergelijking tussen hen en ons concludeert het tot

de stompzinnigheid die hij hun toeschrijft?”⁶ Montaigne geeft een lange reeks van voorbeelden van het gedrag van dieren, van hun intelligentie en hun verbluffende zintuigen, bedoeld ter illustratie van de gelijkheid van mens en dier. Dieren hebben dezelfde bekwaamheden – overtreffen ons zelfs vaak – praten met elkaar⁷, en dat maakt dat wij “...noch boven, noch onder de overige schepselen staan.”⁸ Een te prijzen standpunt, nog eeuwen voor de beroemde woorden van de Engelse filosoof **Jeremy Bentham** (1748-1832): “*The question is not, ‘Can they reason?’ nor ‘Can they talk?’ but, ‘Can they suffer?’*”⁹ Bentham schreef zijn woorden in 1789 en meer dan tweehonderd jaar later zijn ze – helaas – nog actueel. Want ondanks een politieke partij die opkomt voor de belangen van dieren, de dierenbescherming en zelfs een politie-eenheid speciaal voor dierenmisbruik, lijden en sterven dieren nog steeds massaal voor ons genoeg. Het idee dat dieren minderwaardig zijn, staat in een lange culturele en filosofische traditie, en zelfs de verlichtingsdenker Immanuel Kant (1724-1804) vond dat dieren slechts middelen waren ter bevordering van ons welzijn.

Mijns inziens is het eenvoudig: dieren hebben er belang bij niet te lijden, dus geef ze het daarbij behorende recht. Sommige rechten zijn (voorlopig) absurd om aan dieren te verlenen, zoals het recht op vrijheid van godsdienst of meningsuiting, maar dat is geen argument tegen het verlenen van rechten, daar waar er overduidelijk belangen zijn die door rechten behoren te worden verdedigd. Aangezien dieren zelf niet kunnen vragen om rechten, moeten wij dat doen. Maar de kans is niet groot dat dieren gelijkwaardig zullen worden behandeld zolang ons eigen belang daarmee in het geding komt. Eerlijkheidshalve lukt het mij nog steeds niet volledig vleesloos door het leven te gaan, ondanks alle smakelijke alternatieven. Filosoof annex brompot Arthur Schopenhauer (1788-1860) hield zielsveel van zijn poedel Atma en onderkende de menselijke slechtheid. Telkens als de poedel zich misdroeg, beet hij haar toe: ‘*Mensch!*’ Hij had gelijk.

1) Montaigne, *Essays*, vert. Frank de Graaff, Uitg. Boom: Amsterdam, 2001, p. 350.

2) ME p. 255.

3) ME p. 507.

4) Vrij Zygmunt Bauman *Hebben we er iets aan als de rijken steeds rijker worden?*, Uitg. Editie Leesmagazijn, 2014, p. 78.

5) ME p. 507.

6) ME p. 525.

7) Zelfs in een grammaticale taal: de volgorde van de geluiden van de Japanse koolmees is bepalend voor de betekenis van zijn roep. Deze vogel kan geluiden combineren met behoud van de oorspronkelijke betekenis van de klanken.

8) ME p. 533.

9) “De vraag is niet of zij kunnen redeneren, evenmin of zij kunnen spreken, maar kunnen zij lijden?”

Zo maar wat vrije gedachten

Gerhard Elferink

Neoliberalisme

De drie speerpunten van het neoliberalisme zijn: Privatisering; Belastingverlaging; Afbouw sociale wetgeving / verzorgingsstaat. Met als motto: Ieder is zichzelf zijn naaste. Wat valt er dus van Rutte III te verwachten?

100 Jaar actief en passief kiesrecht

Het algemeen kiesrecht werd dan wel ingevoerd, het establishment heeft daarbij, tot op de dag van vandaag, bewust vergeten dat ook met de democratie te doen. Kiesrecht alleen maakt nog geen democratie. Daarvoor moeten ook alle ondemocratische structuren in de gehele samenleving uit de weg worden geruimd.

Ondernemers

Alom wordt er gewag van gemaakt dat de vergoedingen voor geleverde arbeid achterblijven. De koek wordt groter, de werkende krijgt steeds minder. De lonen lopen al jaren structureel achter bij de economische groei. Wat zijn de redenen dat de lonen al zo’n vier decennia stagneren? Als redenen worden genoemd:

Gerhard Elferink (Twente, 1943) is voormalig farmaceut en oud-bestuurslid van De Vrije Gedachte.

- de productiviteit van de Nederlandse economie die alsmaar trager is gaan groeien;
- de flexibilisering en de geringe georganiseerdheid van de werknemers, met als gevolg: afbrokkelende macht van de vakbonden.

Maar zou er niet ook nog een andere belangrijke reden kunnen zijn? Zou het misschien ook iets met de mentaliteit van ondernemers / werkgevers te maken kunnen hebben? Stel, geachte lezer, eens een lijst op met beweegredenen waarom iemand, zoals het heet, ‘voor zichzelf gaat beginnen’, te verdelen in egoïstische en altruïstische motieven. Het laat zich raden welke lijst de ander in grootte ruimschoots overtreft! Toch maar wat aan de machtsverhoudingen binnen bedrijven doen.

Terreurdaden

‘Na Nice, Berlijn, Londen nu Barcelona’ kopte mijn dagblad boven het verslag van de terroristische aanslag in Barcelona, waarbij op Los Ramblas een bestelbus op voetgangers inreed met alle vreselijke gevolgen van dien.

In zulke rijtjes van soortgelijke wandaden wordt de eerste in zijn recentelijke soort, Koninginnedag 2009 in Apeldoorn toen Karst Tate met zijn Suzuki Swift op toeschouwers inreed met 8 doden tot gevolg, altijd categorisch verzwegen. Waarom eigenlijk?

Blijkbaar mag van de ‘verzwijg- en verdraai-instanties’ een terreurdaad pas een terroristische aanslag worden genoemd als er een moslim bij betrokken is. Apeldoorn, Alphen aan den Rijn, Oslo, Utøya: allemaal geen terreuraanslagen. Wat waren het dan wel? Enkel tragische gebeurtenissen? Ook de aanslag met een bestelbus in Marseille schijnt volgens deze doctrine geen terreurdaad te zijn. Bij de bloedige steekpartij in Finland heeft het geruime tijd geduurd voor men er uit was. Al die tijd werd erover getwijfeld of het al dan niet een terroristische aanslag was. Zekerheid werd gegeven toen bleek dat de dader een moslim was. En als het geen moslim was geweest? Wat was het dan? Wederom alleen maar een tragische gebeurtenis. Verricht door een verwarde *‘lone wolf’*. Alsof moslims nooit verward kunnen zijn.

Als er in de openbare of andere ruimte met een mes op willekeurige passanten wordt ingestoken of met een voertuig wordt ingereden dan wel met een vuurwapen lukraak om zich heen geschoten, is die wandaad per definitie een daad van terreur en dient die altijd als een terreurdaad of terroristische aanslag te worden gekwalificeerd, ongeacht of er al dan niet een moslim bij betrokken is!

De catastrofe

Bij de herdenking van 100 jaar ‘Balfour-verklaring’ werd in Groot-Brittannië de film ‘100 Balfour Road’ vertoond. Daarin is o.a. te zien hoe een doorsneegezin in een Londense tuinwijk uit huis wordt gezet, terwijl een ander gezin, beschermd door militairen, het huis overneemt.

De verdrijving van de niet-joodse Palestijnen van huis en haard kan ook met een Hollandse variant worden uitgebeeld. Hoe, kan men zich afvragen, zouden Nederlanders reageren als:

- zich ergens in de Arabische wereld bevindende nazaten van de stam der Cananefaten het land van hun verre voorvaderen, te weten het gewest Holland, zouden opeisen;
- zij bij dit streven niet alleen de steun maar ook daadwerkelijke hulp van de, door de Verenigde Staten van Arabië gedomineerde, Verenigde Naties zouden krijgen;
- deze internationale organisatie Nederland vervolgens onder zware druk zou zetten om steeds meer Cananefaten tot het gewest Holland toe te laten;
- de Cananefaten vervolgens een burgeroorlog zouden ontketen, met als doel de totale verdrijving van alle oorspronkelijke bewoners;
- na de geslaagde operatie de onafhankelijke staat Cananefatië op het grondgebied van het gewest Holland zou worden

uitgeroepen, welke staat onmiddellijk op de onvoorwaardelijke steun van de gehele Arabische wereld kon rekenen;

- de nieuwe staat haar bestaansrecht zou baseren op religieuze overleveringen uit de Cananefaatse cultuurgeschiedenis, volgens welk hun godheid in een lang vervlogen tijdperk het gebied aan de Noordzee voor eens en voor altijd aan de stam der Cananefaten – zijn uitverkoren volk – heeft toegewezen;
- het de Hollanders – die voor het oorlogsgeweld hebben moeten vluchten of simpelweg werden verdreven en zich na de onafhankelijkheidsverklaring van Cananefatië buiten de nieuwe landsgrenzen ophouden – niet zou worden toegestaan naar hun oorspronkelijke woonplaatsen terug te keren, terwijl bovendien al hun bezittingen zouden worden geconfisqueerd?

Het zou buitengewoon vreemd zijn als de Nederlandse publieke opinie, mocht de hier geschetste situatie zich daadwerkelijk voordoen, sterk van de huidige Arabische zou afwijken.

Het Europa der regio's

Het Europese culturele landschap bestaat uit een bonte lappendeken van door vele, vele generaties opgebouwde culturen en subculturen, alles stevig verweven met de onderliggende – al uit de Romeinse tijd stammende – grondlaag van de gemeenschappelijke Europese cultuur. Officieel is het aantal lapjes veel kleiner, aangezien door de eeuwen heen op vaak brute wijze de ‘witkalkkwast’ is gehanteerd om grote delen van deze lappendeken, althans ogenschijnlijk, aan het zicht te onttrekken. Het kan dan ook als vanzelfsprekend worden aangenomen dat er in een zich steeds meer verenigend Europa op de duur geen plaats meer zal zijn voor het merendeel van de huidige staten. Veel van deze staten zijn immers multicultureel van samenstelling, dus in feite al stukjes Verenigd Europa, en dat écht niet eerst nadat ook mensen uit andere werelddelen daar kwamen wonen!

Als zich eenmaal een federale Europese regering en parlement hebben gevestigd, zullen er – voortvloeiend uit het subsidiariteitsbeginsel – als vanzelf steeds meer bestuurlijke eenheden ontstaan die de werkelijke cultuurgrenzen als hun begrenzing hebben. Deze gebieden zullen zowel binnen de huidige landsgrenzen worden gevormd, alsook grensoverschrijdend zijn. Als dan ook nog een lingua franca de huidige officiële landstalen – die streektaalen met staatsmacht – hun monopoliepositie ontnemt, komt er weer volop ruimte voor een renaissance van de volkseigen talen.

In steeds grotere mate zullen de huidige landen als overbodige en storende bestuurslagen worden ervaren, met

als logisch gevolg dat ze uiteindelijk het veld zullen ruimen. Het onvermijdelijke gevolg zal weer een bonte deken zijn van talrijke bestuurlijke eenheden die onder de paraplu van een steeds hechter samenwerkend federaal Europa uiteindelijk de, door velen al zolang nagestreefde, Verenigde Staten van Europa zullen vormen, waarbij de staatsvorm van Zwitserland als lichtend voorbeeld kan dienen.

Het streven van de Catalanen naar onafhankelijkheid is dus volkomen legitiem, maar dient wel ingebed te zijn in een federatief Europa. Het onafhankelijke Catalonië dient één van de staten van de Verenigde Staten van Europa te zijn. In hun huidige streven naar onafhankelijkheid lopen de Catalanen echter ver op de gebeurtenissen vooruit. Momenteel is de Europese Unie verder verwijderd van een federale structuur dan jaren daarvoor. Maar toch!

Heb geduld, moet de Catalanen op hun hart worden gedrukt. Jullie tijd komt! Ondanks de huidige politieke ruk

naar rechts van een groot deel van de Europese bevolking, gepaard gaande met een anti-Europa stemming en een klein-geestig vastklampen aan de 'soevereiniteit' van de eigen natiestaat in combinatie met het verheerlijken van de eigen cultuur, die altijd gelijk blijkt te zijn aan de culturele inbreng van de dominante bevolkingsgroep, groeit de EU onafwendbaar naar een federale structuur toe.

Dus Catalanen: blij vooralsnog deel uitmaken van Spanje, maar span je ondertussen tot het uiterste in om tot een Verenigde Staten van Europa te komen en met jullie al die Europese regio's die nu nog in diverse natiestaten zitten opgesloten. Als er eenmaal een Europese Federatie is ontstaan, komt na verloop van tijd die onafhankelijkheid van Spanje, of om het even van welke andere huidige Europese natiestaat, als vanzelf! Of de huidige voorvechters van de Catalaanse onafhankelijkheid dat nog zullen beleven? Wie weet!

Wanneer is het woord terrorisme op zijn plaats?

Reactie op 'Zomaar wat vrije gedachten' van Gerhard Elferink

Anton van Hooff

(mini-c.v. zie pag. 10)

'Plato is me lief, maar de waarheid is mij liever,' met dit gezegde nam Aristoteles in zijn filosofie afstand van zijn geliefde leermeester. Zo gevoelig is de relatie tussen Gerhard Elferink en mij niet, maar ik heb voor hem als veteraan onder de vrijdenkers en als medebestuurder van De Vrije Gedachte het grootste respect. Bijna altijd zijn we het met elkaar eens geweest, maar bij deze Vrije Gedachten vergaloppeert hij zich. Er zou sprake zijn van een complot van 'verzwijgers' die welbewust gewelddaden van niet-islamisten weigeren als terreur te betitelen. De media hebben het dus weer eens gedaan. Heel hatelijk spreekt Gerhard van het journaal, een kwalijke samentrekking van journalisten en canaille, dat 'uitschot' betekent. Dit

gepeupel noemde welbewust het inrijden op toeschouwers bij de intocht van de Oranjes in Apeldoorn geen daad van terrorisme. Ook de slachting die Anders Behring Breivik op 22 juli 2011 op het eiland Utøya onder jonge Noorse socialisten aanrichtte zou opzettelijk niet als terroristische daad zijn aangeduid. Deze bewering is aantoonbaar onjuist. Tik op Google maar de woorden 'Utøya' en 'terreur' in en je vindt dat beide woorden wel degelijk in de berichtgeving met elkaar verbonden zijn. Zelfs GeenStijl schrok er niet voor terug om van terreur te spreken. 'Utøya' en het Engelse 'terror(ist/ism) leveren nog meer treffers op.

Ook de reeks moorden die de Nationalsozialistische Untergrund (NSU) op mensen van niet-Duitsen bloede pleegde, wordt in de Duitse pers steeds als Terror aangeduid. Even googelen had Gerhard Elferink geleerd dat een mening die bij hem heeft postgevat, de toetsing van feiten niet doormaakt.

Het inrijden op de toeschouwers door Karst Tate op koninginnedag 2009, waarbij 8 mensen omkwamen, is inderdaad nooit als een daad van terrorisme beschouwd. Door zijn dood enkele uren na de aanslag, was het moeilijk achter zijn drijfveren te komen. Hij was contact-gestoord, had arbeidsconflicten gehad en zou hebben gedweept met rechts-radicalen ideeën. Zij doelwit zou de Oranjefamilie zijn geweest. Alles wijst erop dat het hier ging om iemand die amok maakte, zoals de Amerikaanse eenzame wolven die in het wilde weg mensen neermaaien. Ook zij worden niet als terroristen aangeduid.

Massaal geweld zonder aanwijsbaar doel is dus niet het kenmerk van terrorisme. Wanneer wordt dan wel het moeilijk te definiëren begrip gebruikt? In elk geval als het aanjagen van angst, terreur, het doel is. Dan doet het er niet toe wie de individuele slachtoffers zijn, hoogstens gaat het om een vervloekte soort: jongeren die een popconcert bezoeken, toeschouwers van een vuurwerk op de Franse Nationale feestdag, jonge socialisten of immigranten. Het grote publiek moet rillen en respect krijgen voor de heilige zaak die de terrorist vertegenwoordigt.

Morele intuïties ontmaskerd

Over de hardnekkige illusies in onze morele opvattingen

Floris van den Berg

Boekbespreking van: Stijn Bruers, *Morele Illusies. Waarom onze intuïties niet te vertrouwen zijn*, Houtekiet, Antwerpen / Amsterdam, 2017, 239 pgs., met een voorwoord van Johan Braeckman.

Dit artikel is ingekort door de redactie.

Het is nog niet breed opgemerkt, maar filosoof Stijn Bruers verricht baanbrekend werk op zijn vakgebied. Op zijn website 'Stijn Bruers, The Rational Ethicist' staat een indrukwekkende lijst van publicaties. Ook heeft Bruers zijn ideeën uiteengezet in een flink aantal vlogs. In zijn bovengenoemde boek werkt hij interdisciplinair. Hij combineert cognitieve psychologie, speltheorie, economie, biologie, statistiek en sociale geografie om te laten zien dat veel morele intuïties en morele oordelen die mensen hebben, geen redelijke onderbouwing hebben, maar worden veroorzaakt door illusies. Bruers laat de morele intuïties van zijn lezers stuklopen op harde feiten en rationele dissectie. Het gaat hem hierbij om een betere wereld met minder leed en meer geluk die wordt verhinderd door de hardnekkige morele illusies die mensen, ook tegen beter weten in, blijven koesteren. Morele illusies zijn hardnekkiger dan cognitieve illusies (die betrekking hebben op – vermeende – feiten). Zelfs al weet men dat iets een morele illusie is en al kan men de argumenten cognitief begrijpen, dan nog houdt men er vaak aan vast.

De morele cirkel

Een morele illusie die Bruers in zijn boek uitgebreid behandelt, is de opvatting dat niet-menselijke dieren buiten de morele cirkel vallen en dat mensen alles met dieren mogen

doen wat zij wensen en dat daar niets mis mee is. Bruers betoogt dat mensen dieren zijn en dat er geen goede grond is om een morele scheidslijn te trekken tussen mensen en andere dieren. In de filosofie is dit al bekend sinds Peter Singer zijn boek *Animal Liberation* (1975) publiceerde. Het discrimineren op basis van de soort waartoe een wezen behoort wordt soortisme (of speciësisme) genoemd. Wanneer mensen in een aparte, verheven morele categorie boven de andere dieren worden geplaatst is er sprake van discriminatie vergelijkbaar met discriminatie op basis van huidskleur / ras (racisme) of geslacht (seksisme).

Voor filosofen als Bruers die trachten een zo rationeel mogelijk leven te leiden en te zoeken naar een zo rationeel mogelijk ethisch systeem, is dit buitengewoon frustrerend. Ik deel die opvatting. De rol van een filosoof is mijns inziens tweeledig. Ten eerste om een zo rationeel mogelijke wereldbeschouwing inclusief ethiek uit te werken en ten tweede om te trachten de wereld in die richting te veranderen, op zo effectief mogelijke wijze. Het boek *Morele Illusies* houdt zich vooral met het eerste bezig. De technische aard van het boek maakt dat het misschien niet zo breed toegankelijk is. Maar ik hoop dat zal blijken dat ik het lezerspubliek onderschat, want Bruers' indrukwekkend consistente theorie is ook een moreel appèl om te handelen.

Basisrecht

Het werk van Bruers staat in de Singeriaanse traditie van toegepaste ethiek. De ethiek van Bruers is voor een belangrijk deel utilistisch in de zin dat Bruers de positieve en negatieve consequenties van handelingsalternatieven afweegt en betoogt dat we moeten kiezen voor de optie met de beste voorziene uitkomsten. Toch heeft zijn filosofie

ook een deontologische / Kantiaanse component *). Bruers is een voorstander van wat hij het basisrecht noemt. Het basisrecht is het recht om niet tegen je wil gedood dan wel mishandeld te worden. '[...] om niet onder dwang gebruikt te worden als middel.' (p. 173) Dat basisrecht kan niet worden weggestreept voor utilistische overwegingen. We kunnen niet zomaar een zwerver van de straat oppikken, hem goed eten bieden, een warm bad en hem vervolgens in laten slapen, doden en zijn organen gebruiken om meerdere mensen te redden, zelfs niet als deze mensen een belangrijke positieve bijdrage aan de samenleving leveren. Bruers heeft dus een Kantiaanse / deontologische onderbouw, met een Singeriaanse / utilistische bovenbouw. De rijke, consequente en consistente morele theorie van Bruers komt in *Morele illusies* zijdelings aan bod. In zijn boek *Wil en Willekeur* en zijn dissertatie *Born Free and Equal? On the Ethical Consistency of Animal Equality* (2014) komt zijn ethiek meer in detail aan de orde.

Veganisme

Het boek *Morele Illusies* is een verkapt pleidooi voor veganisme. Telkens weer gebruikt Bruers voorbeelden uit onze verhouding tot en relatie met dieren in de intensieve veehouderij om een fundamentele morele tekortkoming aan te tonen. De insteek van Bruers is de cognitieve psychologie toegepast op de ethiek. Daaruit volgt als een van de dwingende conclusies, dat om moreel te leven een plantaardig dieet een morele vereiste is. In het boek besteedt Bruers veel aandacht aan effectiviteit: hoe kunnen we de

Floris van den Berg (Naarden, 1973) is milieufilosof aan de Universiteit Utrecht, lid en voormalig bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis. Hij werkt nu aan een boek over groen liberalisme.

wereld zo effectief mogelijk beter maken; met beter maken bedoelt hij, in navolging van Bentham en Singer: minder pijn en meer geluk, met de nadruk op het eerste, minder pijn. Bruers besteedt aandacht aan effectief altruïsme, dat wil zeggen de beste strategie voor individuen om een zo positief en groot mogelijke invloed uit te oefenen om leed tegen te gaan of te verminderen. Dat betekent ten eerste dat je een significant gedeelte van je inkomen aan goede doelen moet besteden en ten tweede dat je moet nadenken over hoe je je geld wilt besteden.

Een stroming in de ethiek heet *moral intuitionism*. Een voorbeeld hiervan is de filosoof William D. Ross met zijn boek *The Right and the Good* (1930). Deze stroming

gaat er van uit dat mensen basale morele intuïties hebben over wat goed is en dat die met elkaar overeenstemmen. De vraag is of dat wel zo is (er zijn immers zeer grote verschillen tussen morele intuïties) en, als die overeenkomst er is, hoe je toetst of die morele intuïties juist zijn (als je aanvaardt dat de morele intuïties van bijvoorbeeld

de meerderheid per definitie juist zijn, dan is de kans groot dat minderheidsstandpunten, zoals m.b.t. homoseksualiteit, niet getolereerd zullen worden). Bruers laat geen spaan heel van *moral intuitionism*. Hij laat zien dat het hard werken is om de tekortkomingen van jouw morele intuïties te leren inzien en hoe daar mee om te gaan. Dikwijls worden we door de rede gedwongen om intuïties juist niet te volgen. En dat is contra-intuïtief.

Schadelijke illusies

Bruers maakt flink gebruik van zijn bèta-achtergrond – behalve een doctoraat in de wijsbegeerte heeft hij ook een doctoraat in de fysica – door ethiek te koppelen aan harde cijfers. Hij laat met tal van voorbeelden zien dat mensen (kiezers en politici) zich dikwijls laten leiden door de actualiteit en door wat in het nieuws is, maar niet door de (saaie, dorre) statistieken. Er is bijvoorbeeld in de media veel aandacht voor terrorisme en dat leidt tot maatregelen van veiligheidsdiensten, politie en leger. Maar als je ziet hoeveel procent van de mensen slachtoffer is van terrorisme in vergelijking met andere doodsoorzaken, dan is het niet de meest effectieve manier om een betere

wereld met minder leed na te streven. Wie zijn of haar intuïtie beter vertrouwt dan gedegen wetenschappelijk onderzoek, lijdt aan de illusie dat zijn intuïties het bij het juiste eind hebben. Ik denk – maar dat is niet met onderzoek onderbouwd – dat morele illusies nog hardnekkiger zijn dan cognitieve illusies.

Ik geef een voorbeeld van de hardnekkigheid van een morele illusie. Ik heb vrienden die filosoof zijn en alle argumenten kennen om de illusie door te prikken dat het moreel gerechtvaardigd is om miljoenen dieren jaarlijks te vermoorden, maar niettemin blijven zij vlees eten. Dat bevriende filosofen er niet allemaal in slagen om althans enkele van hun schadelijke illusies af te komen, maakt dat ik een pessimistische zo niet misantropische inclinatie heb. Ik hoop natuurlijk dat het boek en de andere activiteiten van Bruers bijdragen aan een maatschappelijke morele omwenteling waarbij we van een groot deel van onze illusies afkomen.

Voor het voortbestaan van de mensheid – en vele andere soorten – is de morele illusie van omvangverwaarlozing zonder twijfel het meest gevaarlijk. De verzameling van alle toekomstige mensen is ontstellend groot. Dus als wij nu dingen doen die zelf maar een klein risico opleveren om de overlevingskansen van toekomstige generaties negatief te beïnvloeden is dat enorm ernstig. Ik noem als voorbeeld dat door mensen veroorzaakte klimaatverandering toekomstige generaties mensen (en vele andere soorten) negatief kan beïnvloeden. En dat zijn dus heel veel mensen. Toch nemen politici deze problemen niet serieus. Aan de andere kant besteden ze wel heel veel aandacht en middelen aan terrorismebestrijding terwijl dat statistisch gezien een verwaarloosbaar gevaar is. Het volgen van morele intuïties is levensgevaarlijk, vooral voor onze kinderen en hun kinderen.

Betere wereld – een illusie?

Een samenleving die zich de inzichten van Bruers over morele illusies heeft eigengemaakt, ziet er radicaal

anders uit dan de huidige samenleving. Bruers somt op wat volgens hem de drie meest efficiënte win-win maatregelen zijn voor een betere wereld:

1. Vrijwillige gezinsplanning – dus zo min mogelijk nakomelingen
2. Plantaardige voeding – dus een veganistische wereld
3. Groene belastingverschuiving – dus een belasting op grondstoffen en niet op werk.

Het *in Frage* stellen van morele intuïties is een grote uitdaging die veel mensen tegen de borst zal stuiten. Niet alleen omdat mensen zich niet bewust zijn dat zij morele illusies hebben, maar omdat zij vast willen houden aan de status quo. Ik vrees dus dat het een illusie is dat de illusies doorgeprikt zullen worden. Het is met morele illusies, zo denk ik, als met slechte gewoontes. Rokers weten heus dat roken slecht voor hen is. Drinkers weten dat alcohol geen gezondheidsdrank is, snoepers weten dat elk pondje door het mondje gaat, maar toch blijven velen volharden in hun slechte gewoontes. Het kan ook zijn dat mensen de illusie hebben dat ze zelf geen illusies hebben. Bruers noemt dat de 'illusie illusie'. Het is belangrijk dat mensen leren over hun eigen tekortkomingen. Dat begint met zich ontworstelen aan de illusie-illusie: je moet durven nagaan bij jezelf of je eigen morele intuïties en morele handelingen deugen. Dat vergt tijd voor reflectie en oefening.

Dit overdenkend valt het mij moeilijk om niet toe te geven aan misantropische bespiegelingen. Maar wat hebben de slachtoffers daaraan?

*) De deontologie is een ethische stroming die uitgaat van absolute gedragsregels, vaak maar niet altijd, gesteld als normen. Er wordt ook wel gesproken over plichtethiek. Kant bepleitte een ethiek, gebaseerd op de notie van plicht. Een goede daad bestaat volgens Kant uit de overeenkomst van die daad met een juiste morele regel of maxime, ongeacht wat de gevolgen of omstandigheden zijn.

(noot van de redactie)

Ondergang of overgang?

Kritische kanttekeningen bij
De ondergang van het Avondland van Oswald Spengler ¹⁾

Fons Tel (mini-c.v. zie pag. 12)

‘De geest van het volk is zijn werk.’
G.W.F. Hegel

Blijkbaar leven we in een tijd waarin gevoelens van ondergang sterk leven. Anders valt het nauwelijks te begrijpen dat een boek van honderd jaar terug, met de omvang van 1200 pagina's en met de Duitse bombast van de Romantiek, vertaald en uitgegeven wordt in deze tijd van tweets en apps. Alleen fanatieke boekenwormen zullen de moeite nemen zich door deze pil heen te worstelen. Maar is er iets uit te halen wat ook voor deze tijd interessant genoeg is om er van op de hoogte gesteld te worden? Naar mijn stellige overtuiging is dat zeker het geval en om het de lezer gemakkelijker te maken, zal ik me beperken tot drie kwesties die door **Oswald Spengler**► (Blankenburg 1880 - München 1936) in zijn boek worden besproken. De eerste kwestie is de vraag wat het wezen of, zoals Spengler zich uitdrukt, de ziel van de cultuur is. De tweede kwestie is of de verschillende culturen uit heden en verleden met elkaar te vergelijken zijn. En de derde kwestie, die voor onze tijd het meest actueel is, is de vraag naar het wezen van de democratie. Ten slotte hoop ik te komen tot een gefundeerd oordeel of ook de westerse cultuur (het Avondland) gedoemd is ten onder te gaan aan haar eigen succes, of dat zij in staat is over haar eigen grenzen heen verder te gaan.

1. De ziel van een cultuur

Volgens Spengler wordt het wezen of de ziel van een cultuur gevormd door de interactie van een menselijk collectief met zijn specifieke omgeving. Deze ziel of dit ‘oersymbool’ ligt ten grondslag aan alle culturele uitingen zowel op het vlak van de techniek, het geloof en het denken, de gedragsregels als de kunst. Wij zouden dit nu het *wereldbeeld* van een cultuur noemen.

Het staat de mens binnen het collectief van een cultuur niet vrij voor een ander wereldbeeld te kiezen, wil hij niet als buitenstaander gebrandmerkt worden. Spengler onderscheidt verschillende culturen in heden en verleden waarvan voor hem de belangrijkste de antieke, de oosterse en de westerse cultuur zijn.

Het oersymbool van de antieke cultuur, waaronder de Egyptische, de Griekse en de Romeinse cultuur vielen, was nabijheid en lichamelijkheid. De euclidische wiskunde, de kunst van het naakte lichaam, het *carpe diem* en de onverstoortbaarheid tegenover het menselijk lot waren daar onder andere de culturele uitingen van.

De oosterse cultuur, waaronder Spengler naast de islam ook het oude joden- en christendom liet vallen, heeft de gesloten ruimte als oersymbool. De geschiedenis heeft een begin en een einde en boven de aarde bevindt zich een hemel van waaruit God hemel en aarde bestiert.

Voor ons is natuurlijk het interessantst wat Spengler over de westerse cultuur te vertellen heeft. Het oersymbool of de ziel van de westerse cultuur definieert hij met het begrip *oneindigheid*. Overal wordt in de westerse cultuur de oneindigheid uitgedrukt: in de kunst (het overstijgen van de zintuiglijke waarneming), de architectuur (de gotische kathedraal), de wiskunde (de infinitesimaalrekening) en de wetenschap (het kosmische vacuüm). Maar ook in de westerse moraal waarin het individu met een krachtige wil, dat zich strijdend opstelt in een bedreigende wereld, centraal staat.

Wanneer we Spenglers definitie van de ziel van een cultuur op de westerse cultuur toepassen, dan moeten we constateren dat die cultuur zich heeft gevormd in een meer weerbarstige en vijandiger omgeving dan die van de andere culturen. Men moest met andere woorden harder werken om te overleven, dan in de meer zuidelijke

streken van de oude culturen. Onder invloed daarvan heeft zich naast het oersymbool, van wat ik zou willen noemen het *vijandbeeld* van de *vreemde ander* dat eigen is aan alle culturen, het *vijandbeeld* van de *vreemde natuur* ontwikkeld. In culturen met alleen het vijandbeeld van de vreemde ander bestaat er een zekere harmonie met de natuurlijke omgeving. Dit drukt zich onder andere uit in de kenmerken die Spengler gebruikte met betrekking tot die culturen: nabijheid en lichamelijkheid voor de antieke cultuur, geslotenheid en volmaaktheid voor de oosterse cultuur. Dat het oersymbool van de westerse cultuur volgens Spengler oneindigheid was, is te begrijpen als men onderscheid maakt tussen wat mensen drijft en waarop men gericht is. Juist omdat de westerse mens gericht is op oneindigheid, moet je stellen dat hij gedreven wordt door de eindigheid. Omdat de westerse mens leeft in een vijandiger wereld, is hij zich meer dan de antieke en oosterse mens bewust van zijn eindigheid. Het wezen van de westerse cultuur is dan ook niet alleen maar oneindigheid, maar juist het spanningsveld tussen de beleefde eindigheid van het aardse bestaan en het verlangen naar oneindigheid in een andere en betere wereld. Dat ook Spengler impliciet van dit spanningsveld uitging, blijkt wel uit de titel van zijn boek die het heeft over de ondergang, en dus de eindigheid, van de westerse cultuur. Ook de mogelijkheid de laatste fase van haar bestaan zo lang mogelijk op te rekken, is iets wat hem bezighoudt. Geen enkele andere cultuur heeft ooit zichzelf in termen van ondergang en eindigheid gedefinieerd. Zelf schrijft Spengler hierover: ‘De faustische [d.i. de westerse] mens met zijn hartstochtelijke hang naar het grenzeloze en eeuwige, bevindt zich in een voortdurende tegenspraak met de zinnelijke grond van het bestaan, die hij tracht te overwinnen om de zin van

zijn bestaan, zijn bestemming te vervullen.’ (A.w. 5.I.2, p. 412; vertaling en annotatie van mij.)

2. Vergelijking van culturen

Spengler gaat ervan uit dat iedere cultuur haar eigen wat hij noemt fysiologische opbouw heeft die maakt, dat de verschillende culturen niet met elkaar vergeleken kunnen worden. Ook stelt hij dat er geen historische ontwikkeling in de opvolging van culturen plaatsvindt, die zou kunnen leiden tot enige vooruitgang in de algemeen menselijke beschaving. Iedere cultuur heeft haar eigen levensverhaal dat lijkt op dat van levende organismes: geboorte, groei en bloei en daarna verval en dood. Zolang een cultuur groeit en bloeit, verkeert ze in wat Spengler noemt haar cultuurfase. Verkeert ze daarentegen in haar eindfase, dan gaat ze over in de fase van de civilisatie. Ook hieruit blijkt hoe dubbelzinnig Spengler in zijn verhaal zit. Want door uitgebreid analyses te maken hoe de culturen op verschillende wijze fysiologisch zijn opgebouwd, heeft hij zijn eigen stelling dat culturen niet met elkaar te vergelijken zijn, ondergraven. Blijkbaar was hij namelijk wel in staat over de grenzen van zijn eigen cultuur heen te kijken. En niet alleen hij, maar vele wetenschappers uit het Westen hebben zich diepgaand beziggehouden met andere culturen, op grond waarvan Spengler zijn boek kon schrijven. Wij zijn ons pas bewust geworden een eigen cultuur te hebben door de culturen van anderen te bestuderen. En zodra je onderscheid maakt tussen de culturen, vergelijk je ze met elkaar, dat is onvermijdelijk.

Maar wat was het belang van Spengler om te stellen dat culturen niet met elkaar te vergelijken zijn? Dat belang schuilde erin dat hij niet zozeer als een cultureel antropoloog culturen wilde bestuderen, maar als profeet wilde voorspellen hoe de toekomst van het Westen eruit zou gaan zien. In zijn tijd van crisis en oorlog in Europa heerste alom een sterk doemdenken, vooral in Duitsland vlak na de Eerste Wereldoorlog. Om te kunnen profeteren moest hij wel kunnen aantonen, dat de levensloop van de verschillende culturen net als die van levende organismes

gelijk was. Op grond van die vergelijking meende Spengler verscheidene symptomen in de westerse cultuur te kunnen ontwaren, die voor hem zonneklaar duiden op verval en ondergang, d.w.z. dat het Westen in de fase van de civilisatie zou verkeren. Het belangrijkste symptoom was voor hem de zogenaamde *ontzieling* van de samenleving. Die ontzieling uitte zich met name in het historische gegeven dat hechte samenlevingen en grote verhalen plaatsmaakten voor hectische metropolen, materialistische waarden en democratische rechten. Spengler noemde de laatste fase van een cultuur civilisatie; een fase die in haar voltooid vorm nog langdurig kan bestaan, maar waar de bezieling is verdwenen.²⁾

3. De ‘geest’ van de democratie

Het is overduidelijk dat wij in het Westen leven in een (relatief) open en democratische samenleving met hectische metropolen, materialistische waarden en democratische rechten – kortom, in een civilisatie zoals Spengler die bedoelde. Het wezen van deze cultuur is, net zoals alle andere culturen, opgebouwd in de interactie van de westerse mens met zijn natuurlijke en later culturele omgeving. Zoals ik schreef is er onder invloed van die interactie in het Westen een wezenlijk ander ‘oersymbool’ of wereldbeeld

ontwikkeld dan bij de andere culturen. Ik heb dat weergegeven met het begrip van het vijandbeeld van de vreemde natuur dat zich naast het vijandbeeld van de vreemde ander heeft ontwikkeld. Dit betekent simpelweg dat de westerse ‘geest’ of mentaliteit zich (zeker vanaf de Verlichting) meer en meer heeft gevormd in de strijd tegen de natuur in plaats van in de strijd tegen vijandige vreemden. Dit houdt natuurlijk niet in dat deze laatste strijd niet ook gevoerd is, want deze ‘oude ziel’ liet zich niet zomaar opheffen – dat zien we in onze tijd bijvoorbeeld terug in relatie met de islam. De intense strijd tegen de natuur uit zich op allerlei wijzen in de westerse cultuur; wijzen die door Spengler pregnant zijn samengevat met de term oneindigheid. Daarbij heb ik er op gewezen dat oneindigheid onlosmakelijk verbonden is met haar keerzijde eindigheid; een keerzijde die hij zelf benoemde met de titel Ondergang. Omdat de westerse mens kwetsbaarder in zijn omgeving staat dan de mens in andere culturen, moet hij meer de strijd aangaan tegen de natuurlijke elementen en leert hij daardoor beter de wetten en ordening van die natuur kennen. Op basis daarvan zijn wetenschap en technologie ontwikkeld, hebben zich open en pluriforme samenlevingen gevormd en zijn er democratische rechten (en plichten) geformuleerd onder druk van zich emanciperende groeperingen binnen die samenlevingen. Vandaar dat ik onderscheid maak tussen de ziel en de geest van een cultuur – een onderscheid dat in de lijn van Hegel (zie motto) gemaakt kan worden. In een cultuur met het vijandbeeld van de vreemde ander ligt het accent op de ziel of *identiteit*. Een cultuur die naast deze ziel ook het vijandbeeld van de vreemde natuur heeft ontwikkeld, heeft ook een geest of *mentaliteit*. Deze mentaliteit heeft zich bij de andere culturen nooit autonoom ontwikkeld. Deze culturen zijn óf ten onder gegaan aan hun eigen succes, óf worstelen nog steeds met hun ‘oude ziel’ van het vijandbeeld van de vreemde ander. De meeste conflicten in de zogenoemde ontwikkelingslanden worden nog steeds gevoerd door deze ‘oude ziel’, maar ook in het Westen leeft deze ‘oude ziel’ nog

voort in het huidige populisme en de identiteitspolitiek.³⁾

Terwijl Spengler dus stelde dat culturen onderling niet te vergelijken zijn en dat er ook geen progressie zit in de algemene ontwikkeling van de mensheid, vergeleek hij de westerse cultuur met alle andere culturen. Op basis van die vergelijking profeteerde hij dat het Westen in haar eindfase verkeerde. Daarmee vergeleek hij appels met peren, en zakt zijn profetieën over de ondergang van het Westen als een pudding in elkaar. Wat natuurlijk niet wil zeggen dat wij in het Westen niet ten onder zouden kunnen gaan aan ons eigen succes. Er zijn veel mensen binnen en buiten het Westen die wel degelijk geloven in het einde van de westerse cultuur. Zij denken in termen van het populistische of jihadistische gedachtengoed en zijn, net zoals Spengler dat was, bevangen door het vijandbeeld van de vreemde ander - de 'oude ziel' van alle culturen. Die vreemde anderen zijn dan voor hen óf de moslims en hun islamitisch geloof, óf juist de libertijnen van de open samenleving. Deze mensen verlangen terug naar de tijd dat men nog leefde 'van vreemde smetten vrij', knus opgesloten in de veilige haven van het eigen thuisland en met een grote leider die het volk voorging. Dat dit populistische of jihadistische gedachtengoed nu juist hét recept is voor pessimisme en ondergangsgevoelens, dat zouden ze kunnen leren van de tijd waarin Spengler zijn boek uitgaf.⁴⁾

4. Ondergang of overgang?

De vraag is nu of deze mensen met Spengler gelijk hebben en of ook het Westen gedoemd is ten onder te gaan? Het feit is dat het Westen met zijn (liberale) mentaliteit van het vijandbeeld van de vreemde natuur tegen harde grenzen aanloopt. Op alle gebieden van sociaaleconomische activiteiten slaat de natuur namelijk keihard terug. Ze dwingt het Westen zich te realiseren dat dit niet zo langer door kan gaan. Beelden van dramatische klimaatveranderingen zijn niet alleen meer de stokpaardjes van fervente milieuactivisten, maar zijn de voelbare werkelijkheid op globaal niveau. Zouden wij op de oude voet doorgaan, dan krijgt Spengler – hoewel om

andere redenen – alsnog gelijk en is de ondergang van de westerse cultuur onafwendbaar. Maar juist in tijden van nood wordt de mens zich meer bewust van zijn kwetsbare positie en moet hij in staat geacht worden zich te herkennen. Daarvoor is het noodzakelijk dat we inzien wat onze 'geest' inhoudt en hoe we moeten handelen om deze kwetsbare kostbaarheid aan de generaties na ons door te kunnen geven. In de column 'Heldendom' schrijft **Bas Heijne** ▼: 'De behoefte aan een "groot verhaal" is voor de westerse cultuur groot. Op rechts is een eindstrijd op gang om de beschaving. Moet onze

cultuur verdedigd worden tegen "omvolking", afgerekend met de verraderlijke, feminiserende elite, enzovoort?' (NRC, 21-10-17) We weten van Mark Rutte dat iemand met een visie naar de oogarts moet. Van hem en zijn regering hoeven we dus niet te verwachten dat zij met een 'groot verhaal' zullen komen. Maar zonder dat grote verhaal redden we het niet. Dat blijkt ook uit wat Mathieu Segers in 'Kwetsbare geluiden' schrijft: 'In Europa zijn ze er al jaren, die kwetsbare stemmen die de schoonheid van het inzicht verkondigen. Maar in de sfeer van vandaag vervliegen ze, precies zoals de geluksmomenten die ze bezingen en proberen te koesteren.' (De Groene Amsterdammer, 25-10-17)

Die 'schoonheid van het inzicht' heb ik getracht weer te geven met wat de 'geest' van onze cultuur inhoudt en waartegen we moeten strijden om hem verder te ontwikkelen. Niet tegen elkaar, maar tegen een wereldbeeld dat de natuur weergeeft als onze grootste

vijand die we meedogenloos leegplunderen en zelf met schone handen ervandoor gaan. Het inzicht moet komen dat we niet het milieu, maar onze eigen zelfzuchtige natuur als vijand gaan zien die we moeten leren beheersen. Onze grote leermeester Kant heeft al eeuwen geleden geschreven dat we pas echt vrije en morele wezens zijn als we onze eigen natuur leren kennen en beheersen. Laten we beginnen met onze gemeenschappelijke culturele 'geest' te leren kennen en op basis daarvan onszelf te veranderen. Misschien scheppen we dan de mogelijkheden onze cultuur te behouden voor de ondergang, en een overgang mogelijk te maken naar een meer milieuvriendelijke cultuur. Een goed initiatief in die richting is het 'delta-plan biodiversiteit'. Boeren, banken en het bedrijfsleven die allemaal verdienen aan de Nederlandse landbouw en veeteelt (en dus aan de roofbouw op de natuur), gaan met natuurbeschermers om de tafel zitten. Dit naar aanleiding van de desastreuze decimering van de insecten. (Trouw, 26-10-17)

Noten

- 1) *De ondergang van het Avondland*, Oswald Spengler. Vertaling: Mark Wildschut. Uitgave Boom, Meppel, 1200 blz., 89,00 euro.
- 2) In 'De Vrijdenker' 2017-09 staat een artikel van mijn hand dat gaat over het redactionele thema pseudoreligie met als titel: 'Vervulling van de leegte van de ziel'. De redactie had ons uitgenodigd daarover te schrijven met de wervende tekst: 'De onstuitbare ontkerkelijkheid betekent niet zonder meer een afname van geloof. De leegte van zielen wordt gevuld met allerlei pseudoreligie, die zich vaak hult in het gewaad van wetenschap.' Deze 'leegte van zielen' bedoelde Spengler toen hij het over de ontzieling had van de westerse cultuur.
- 3) In mijn boek *Het kwetsbare vermogen* ben ik dieper ingegaan op deze materie. Wie zich daar verder in wil verdiepen, verwijs ik naar dit boek. Voor meer informatie zie mijn website: www.fonstel.nl.
- 4) Ook al die groeperingen die zich ter linkerzijde van het politieke spectrum vastklampen aan een groepsidentiteit op basis van sekse, ras of geloof, of zich identificeeren met hun slachtofferschap (victimitude), hebben de neiging terug te vallen in de 'oude ziel' van de cultuur.

Zorgen over digitale observatie

Thomas Spickmann

Enige tijd geleden werd door het Nederlandse parlement een vernieuwde wet voor de inlichtingendienst aangenomen. De bedoeling is dat de AIVD ter opsporing van terroristen in grotere mate dan tot nu toe op digitaal gebied actief mag zijn. Met behulp van een zogenaamd 'sleepnet' kan informatie over zowel verdachten als niet-verdachten verzameld worden, tevens kunnen allerlei apparaten gehackt worden, DNA van talloze mensen kan in het verborgene opgeslagen worden; uiteindelijk kunnen alle data met buitenlandse inlichtingendiensten gedeeld worden. Te vrezen valt dat de privacy van burgers op grote schaal geschonden wordt. Dit leidde in de laatste maanden tot veel verzet. Meer dan 400.000 handtekeningen voor een raadgevend referendum over deze wet zijn tot medio oktober van dit jaar verzameld. De drempel van 300.000 werd dus gemakkelijk gehaald. Amnesty International heeft deze actie gesteund omdat het mensenrechten zijn die onder druk staan. Gelukkig komt de nodige maatschappelijke discussie langzamerhand op gang. Maar het probleem is nationaal en internationaal nog aanzienlijk groter dan op het eerste gezicht lijkt. Sinds ongeveer 20 jaar zijn tot aan de dag van vandaag diverse ontwikkelingen gaande. Ik heb een aantal voorbeelden verzameld.

In alle treinen, trams en bussen is het tegenwoordig gebruikelijk om met de OV-chipkaart te reizen. Met voldoende saldo kan men gemakkelijk inchecken. Het is niet meer nodig om tickets te kopen voordat men op reis gaat. Dit kan verschil maken als men op een station laat aankomt en een trein dreigt te missen. Papieren kaartjes zijn nauwelijks meer te koop, ze zijn wel duurder dan de digitale versie. De kans is aanwezig dat de huidige OV-chipkaart op gegeven moment door het gebruik van apps overbodig wordt. Dit klinkt allemaal voordelig, maar een nadeel is dat de overheid gemakkelijker kan volgen waarnaartoe iemand zich in de loop der tijd begeeft. Men wordt als burger steeds transparanter.

Dit geldt voor het betalingsverkeer in het algemeen. In allerlei winkels wordt meestal niet meer met munten en biljetten afgerekend, maar d.m.v. pinpas of credit kaart. Dit komt te zijner tijd op online-bankrekeningafschriften te staan en gaat ten koste van de privacy; in principe kan de belastingdienst snel inzicht verkrijgen. De Duitse econoom Max Otte ziet in diverse landen bemoeienis om klassiek geld voor een groot deel af te schaffen en voert sinds enige tijd actie om dit omwille van burgerrechten te voorkomen. De verandering gebeurt op discrete wijze. Er worden maximum-geldbedragen voor contant betalingsverkeer vastgesteld en in de loop der tijd waarschijnlijk naar beneden bijgesteld. Hier hoort bij dat 500-euro-biljetten ingetrokken zijn. Als argument wordt aangevoerd dat men op deze wijze gemakkelijker witwas-criminelen en andere misdadigers wil opsporen en hun activiteiten wil bemoeilijken. Maar tevens kan de overheid

Thomas Spickmann (1973) is constructeur en redacteur van De Vrijdenker

geleidelijk haar staatsschuld reduceren door digitaal vermogen af te pakken d.m.v. een lage rente op spaartegoeden (zelfs minder dan 0%). Mensen staan daar vaak niet bij stil. In Zweden is de afschaffing van contant geld inmiddels zo ver gevorderd dat nauwelijks nog geldautomaten bestaan. Wie in een restaurant eet of van een openbare WC gebruikmaakt, betaalt normaliter met credit kaart of pinpas. Overal kan gevolgd worden waar iemand iets afgerekend heeft, ook als het heel kleine bedragen zijn. Als gewone burger moet zich afvragen of men zich daadwerkelijk op deze manier aan de overheid wil blootstellen.

Hierbij past dat sinds meer dan tien jaar de belastingaangifte digitaal gebeurt. Een bijzondere luxe service is dat de belastingdienst het online-formulier inmiddels vooraf invult. Men moet alleen nog nalopen of alles klopt. Het bespaart moeizaam en urenlang uitzoekwerk dat een heel weekeinde in beslag kan nemen; er bestaat minder irritatie dan vroeger. Communicatie gaat inmiddels via mijnoverheid.nl waardoor de blauwe envelop langzamerhand overbodig wordt. Tegelijkertijd krijg ik het idee dat de autoriteiten mij steeds meer in de greep hebben.

Dit geldt ook voor concerns als Google. Wie met spoed iets te weten wil komen, activeert meestal deze zoekmachine (de concurrenten spelen tegenwoordig nauwelijks nog een rol). Daardoor is het moderne werkwoord 'google-en' ontstaan. De website is gebruiksvriendelijk opgemaakt en het is een gratis service. De kwaliteit van de zoekresultaten is in de laatste 15 jaar door steeds slimmere algoritmen verbeterd. Maar hoe meer iemand dit benut, des te meer verzamelt het concern informatie over de betrokkene en zijn belangstellingen en stemt daarop reclameadvertenties af waarmee veel geld verdiend wordt. Alle trefwoorden die de gebruiker in de loop der tijd ingevoerd heeft staan in Californië, waar het bedrijf gevestigd is, opgeslagen. Google weet de profielen van mensen te herkennen om ze vervolgens te kunnen beïnvloeden.

U – kunt – vertrouwen op – de overheid!

den. 'Youtube' is inmiddels een onderdeel het concern. Ik moet bekennen dat ik daar vaak films over onderwerpen kijk die mij boeien. Maar eigenlijk is het niet al te goed omdat ik op deze wijze steeds meer over mijzelf aan mij onbekende mensen met zakelijke bedoelingen prijsgeef.

Bovendien wordt in de huidige tijd het internet massaal gebruikt om spullen aan te kopen (waarvan klassieke winkeliers de dupe zijn), of bijvoorbeeld reizen en hotels te boeken. Het is uiterst handig, goedkoper en comfortabeler als men door paar keer te klikken e.e.a. regelt dan op traditionele wijze. Er is minder tijd en moeite nodig als men niet uit huis hoeft te gaan. Keerzijde is dat men zijn sporen bij bedrijven achterlaat waar men ooit klant is geweest. Als men een keer zijn emailadres op de bijbehorende website ingevuld heeft, wordt men vervolgens steeds weer in zijn mailbox met reclame lastiggevalen.

Laten wij op de digitale observatie door de overheid terugkomen. In China bestaan plannen om op grote schaal allerlei informatie over gewone burgers te verzamelen. Het is de bedoeling om dit systeem tot 2020 te perfectioneren. Naar aanleiding van sporen die mensen op internet achterlaten zullen ze in loyaliteitsklassen ingedeeld worden. Dit kan invloed op de loopbaankansen van jonge mensen hebben.

Dissidenten kunnen gemakkelijker vervolgd en opgepakt worden. Nu al wordt kritiek die over de regering op internet geuit wordt snel gewist. Er komt bij dat in het openbaar veel camera's voor gezichtsherkenning geplaatst zullen worden zodat mensen overal te bewaken zijn. Dergelijke technieken worden gebruikt om dictaturen in stand te houden. In tegenstelling tot hier in Nederland is het in China niet mogelijk om voor een referendum over wetten die uitgebreide observatie mogelijk maken te tekenen. Misschien kunnen mensenrechtenorganisaties als Amnesty International of Human Rights Watch nog iets ter versoepeling betekenen.

Wenselijk is dat in de samenleving meer bewustwording over dit gevoelige onderwerp ontstaat. Laten wij bovendien hopen dat de nieuwe Nederlandse 'sleepwet' door de bevolking via de stembus verworpen wordt. Ik zelf blijf van het internet, mijn pinpas en de ov-chipkaart gebruik maken, ook al weet ik dat mijn privacy in het geding kan komen. Daarom laat ik mij niet zomaar door alle ontwikkelingen meesleuren. In de supermarkt betaal ik meestal contant. Benodigde spullen koop ik grotendeels nog steeds in gewone winkels i.p.v. dat ik ze via websites bestel. En ik moet opletten dat ik Google alleen raadpleeg als ik er echt baat bij heb in welke vorm dan ook. Want als ik mij urenlang zinloos door het internet klik raak ik er verslaafd aan en word ik steeds transparanter.

Jezus Christus!

Een geërgerde reflectie over de ongelofelijke stomheid van een moderne Deense prediker

Floris van den Berg (mini-c.v. zie pag. 20)

Boekbespreking van Charlotte Rørth, *De dag dat ik Jezus ontmoette. Bekentenissen van een moderne ongelovige*, Wereldbibliotheek, Amsterdam, 2017 (2015).

Dit artikel is ingekort door de redactie.

'[...] als ik hier kan zeggen dat ik iets weet wat door veel mensen als een puur verzinsel wordt gezien, ben ik dan wel helemaal in orde.' (p. 35).

Nee, dat lijkt me niet. De Deense journalist Charlotte Rørth (1962) is in de veronderstelling dat als je het gevoel hebt dat iets zo is, dat het

dan ook zo is. Het is een tijd geleden dat ik een boek heb gelezen dat zo onzinnig was als *De dag dat ik Jezus ontmoette*. Het boek van Rørth is een internationale bestseller en volgens de flaptekst 'is zij nu een van Denemarkens meest gewilde sprekers'. Blijkbaar zijn veel Denen krankjorum of hebben ze daar een slecht onderwijssysteem. Het is als een relaas van een volwassene die zegt: 'Ik heb de *echte* Sinterklaas gezien, hij zag er net zo uit als op de plaatjes en het gaf me een heel goed gevoel.' En het is niet eens goed geschreven. Wat een treurnis.

Nu ben ik wel verplicht om argumenten die mijn oordeel ondersteunen te berde te brengen. Rørth is voor haar werk in Spanje en – naar zij zegt – ziet

zij daar in een kerkje Jezus. Later ziet zij hem nogmaals. Er zijn geen getuigen. Het is dus een persoonlijke getuigenis. Deze ontmoetingen met Jezus hebben een grote *impact* op haar leven. Ze moet vooral heel veel huilen. Ze besluit erover te gaan vertellen. Vandaar dit boek en de lezingen. Ze gaat te rade bij enkele medici die zeggen haar getuigenis en de fysieke verschijnselen die zij ervaart niet te kunnen verklaren. Zij concludeert hieruit dat het dus wel echt moet zijn. Zij gaat lezen in de christelijke getuigenisliteratuur en komt er zo achter dat meer mensen Jezus hebben ontmoet of ervaringen hebben die met die van haar overeenkomen. Het erge is dat ze blijkbaar meent dat zij kritische journalistiek bedrijft m.b.t. haar eigen ervaring. Maar om kennis van de werkelijkheid te hebben is meer nodig dan een subjectieve persoonlijke ervaring. De wetenschap (zoals de psychologie) trekt niet de authenticiteit van de ervaring in twijfel, maar wel de claim dat deze ervaring leidt tot kennis. Kennisclaims hebben empirische onderbouwing nodig en objectief en intersubjectief bewijs. Hoe buitenissig de kennisclaim, des te sterker moet het bewijs zijn.

Rørth's exposé past in de traditie van existentieel christelijk mysticisme. Het gaat haar om de persoonlijke mystieke ervaring. Ze is wars van het georganiseerde christendom, maar zoekt daarin wel naar aansluiting en inspiratie.

De ondertitel van het boek luidt: *Bekentenissen van een moderne ongelovige*. Dat is onjuist. Zij is geen ongelovige, zij gelooft overduidelijk wel in Jezus. Wellicht bedoelt ze dat ze niet zoveel op had met het geloof vóór haar persoonlijke ervaring, maar ze is beslist gelovig in de zin van het voor waar aannemen van iets waarvan je wel kunt nagaan dat het niet zo is. En je moet toch wel mesjogge zijn om te menen dat je in een kerkje in Spanje een ontmoeting hebt met een man van 2000 jaar geleden. Trouwens, als god en Jezus bestaan (*quod non*), is dit dan echt de beste manier van communicatie? De ene keer sprak Jezus in een taal die zij niet verstond en de tweede ontmoeting zei hij: 'Ik heb vertrouwen in je.' (p. 160) – al is niet duidelijk in welke taal. Dat was dus zijn enige boodschap.

Het voorwoord en de aanbeveling op de flaptekst zijn van een Deense hoogleraar. Dat getuigt niet van kritische reflectie door deze academicus. Het probleem met religieuze getuigenissen is dat er geen goede onderbouwing is van de ervaring. Religieuze ervaringen kunnen wel wetenschappelijk bestudeerd worden: in de antropologie, psychologie, psychiatrie, sociologie, literatuurwetenschap, neurowetenschappen et cetera.

Voordat **Charlotte Rørth** ► Jezus ontmoet, wordt ze in Spanje aangeklampt door een vrouw die haar als een profeet bestempelt en zegt: 'De wereld zal vergaan en alleen zij die geloven zullen gered worden. En jij moet dat aan iedereen vertellen.' (p. 10). In de rest van haar boek besteedt ze er niet zo veel aandacht aan, maar toch lijkt dit de essentie van haar prediking te zijn. Rørth volgt het standaardpatroon van predikers: een ontmoeting hebben met een god, het gevoel hebben uitverkoren en geroepen te zijn en vervolgens gaan roep-toeteren (prediken) over je ervaring en dan verwachten dat je serieus genomen wordt. Maar het is gewoon kul wat zij beweert. Zo schrijft ze dat 'onze cultuur en onze normen en waarden gebaseerd zijn op het protestantisme.' (p. 32) De gelijkheid tussen man en vrouw, acceptatie van homoseksualiteit, democratie, mensenrechten,

wetenschap, seksuele vrijheid en ont-plooiing, recht op zelfbeschikking, vrijheid van expressie, dat zijn elementen van de moderne westerse (en Deense) samenleving die allemaal bevochten zijn op het christendom. 'Ik moet verhalen vertellen. Kennis doorgeven.' (p. 65) schrijft zij. Hier is sprake van een categoriefout. Lang niet alle verhalen bevatten kennis. En met kennis bedoel ik: een ware beschrijving van de werkelijkheid. Harry Potter of *Lord of the Rings* zijn machtige verhalen – heel wat leesbaarder dan de Bijbel – maar deze boeken bevatten geen kennis. Het is hetzelfde genre als de bijbel: *fantasy*. Gelovigen hebben hun boeken verkeerd gerubriceerd. In haar bekentenis vertelt Rørth het verhaal van haar spirituele reis, maar het is geen kennis.

Een religieuze prediking heeft door-gaans ook een morele boodschap. Ik probeer die te ontwaren, maar Rørth blinkt niet uit in helderheid. Ze komt niet verder dan enkele platitudes: '[...] absolute systemen, religieus en ideologieën zijn fundamenteel in strijd met de vorm van liefde die in de ontmoeting in de sacristie lag.' (p. 87) Dat klinkt misschien tolerant en vriendelijk. Maar wat is er mis met ideologieën of absolute systemen als wetenschap, atheïsme, mensenrechten, humanisme? Ze voegt daar nog raad-selachtig aan toe: 'Als hij mij liefheeft zoals ik ben, hoe kan ik dan anderen veroordelen?' (p. 87) Het lijkt mij niet zo heel moeilijk om anderen te veroor-

delen. Je kunt anderen veroordelen omdat ze foutieve denkbeelden hebben (zoals gelovigen), of omdat zij slachtoffers maken (zoals vleeseters).

Je kunt de ergernis die dit boek oproept omzetten in een oefening in kritisch denken en toegepaste wetenschapsfilosofie. Rørth schrijft: 'Maar we kunnen de natuurwetenschappelijke visie niet op de godsdienst toepassen, dan ontbreekt er iets.' (p. 37) Dit is een voorbeeld van een immunisatiestrategie, dat wil zeggen dat godsdienst wordt onttrokken aan het vereiste van het geven van harde feiten zoals in de natuurwetenschap, 'want dan ontbreekt er iets'. Maar dat 'iets' wat ontbreekt zijn juist de harde feiten. 'Ik kan de man die ik in de sacristie zag niet hebben verzonnen.' (p. 47) Waarom niet? De psychologie leert dat het vrij vaak voorkomt dat de zintuigen ons bedriegen, dat we dingen zien die er niet zijn, of dat mensen stemmen horen in hun hoofd. Er is psychologisch niets vreemd aan dat persoonlijke ervaringen niet een getrouwe afspiegeling van de werkelijkheid zijn. In plaats van theologische werken te lezen, had Rørth er beter aan gedaan om zich in de psychologie te verdiepen: 'Ik moet wel geloven in wat ik met eigen ogen zie gebeuren, ook al kan ik het niet verklaren.' (p. 96) Zou Rørth wel eens bij een goochelshow geweest zijn? Ze denkt dat de (Bijbelse) verhalen te absurd zijn om verzonnen te zijn en dat de verschillende Bijbelverhalen

allemaal zo goed met elkaar kloppen. Maar *The Lord of the Rings* is zeker zo ingenieus als de Bijbel en toch verzonnen door J.R.R. Tolkien. 'Als ik niet in mezelf kan geloven, wat rest er dan nog?' (p. 101). Kritisch denken is hard werken en je kunt inderdaad niet altijd blind op je eigen ervaringen afgaan, net zoals je niet zomaar op je eigen argumentaties kunt vertrouwen. Even verder komt ze met een volgende immunisatiestrategie: 'Niemand kan iets schrijven wat de ontmoeting die ik met Jezus had kan veranderen. [...] De gedachte en de logica van anderen kunnen de manier waarop hij mij zag niet veranderen.' (p. 108) Dus zelfs als iemand met zinnige argumenten komt die haar kennisclaim ontkrachten, heeft ze er geen oren naar. Ze heeft zich ingegraven in de overtuiging dat haar subjectieve ervaring objectieve waarheid moet zijn. Ze schrijft: 'Ik stel me voor dat mijn eerlijkheid gebruikt zal worden om mijn geloofwaardigheid in twijfel te trekken.' (p. 125). Ik twijfel echter niet aan haar eerlijkheid en oprechtheid, eerlijkheid en oprechtheid zijn geen voldoende voorwaarden voor een waarheidsclaim.

Na haar eerste mystieke ervaring gaat zij op zoektocht. En op een zoektocht kun je hopeloos verdwalen. Lezen kan de geest verruimen, maar er is zoveel desinformatie op de markt van de religie en de New Age dat je je hele leven kunt lezen zonder ook maar een greintje dicht bij de waarheid te komen. Religieuze literatuur is intel-

lectuele ruis. Zij verdiept zich onder andere in Jung, kundalini, aura's, mystiek en theologie. Op haar spirituele zoektocht laadt ze de ene onzinnige claim op de andere. Ze bouwt een luchtkasteel van waanideeën en niemand die haar tegen zichzelf beschermt. Rørth had geen uitgever nodig, maar een psychiater. Of denkles van een filosoof. Het boek *De ongelovige Thomas heeft een punt*, een inleiding tot kritisch denken van de Gentse filosofen Braeckman en Boudry, zou een goed begin zijn. Het zou mooi zijn als dit boek in het Deens vertaald zou worden.

'Maar is het erg dan? Waarom zou je je opwinden over zo'n onschuldige boek? Het boek is toch een persoonlijke getuigenis? Ze doet niemand kwaad. Waarom moet je zo uitvallen tegen dit boek?' Zo zouden lezers van dit essay kunnen denken. Mijn punt is dat dit boek propaganda is voor irrationaliteit en de deur naar gevaarlijke waanideeën opent. Rørth heeft de sluizen van irrationaliteit vol open gezet, ondanks haar naïeve idee dat ze als journalist kritisch meent te kunnen denken. Kritisch denken is moeilijker dan menig een denkt. Dat een dergelijk boek zo populair is, komt vast niet omdat mensen het gebruiken als oefening om denkfouten op te sporen. Waarheid heeft waarde op zichzelf en mensen springen er te lichtvaardig mee om.

Ambrose Bierce ▼ (1842 -1913/1914) was een Amerikaans satiricus, vandaar 'Bitter Bierce'. Meest bekend is zijn *The Devil's Dictionary* die in wekelijkse afleveringen van 1881 tot 1906 verscheen. Een aantal van zijn omschrijvingen die te maken hebben met religie, heb ik vertaald.

Anton van Hooff

GEESTELIJKE: een man die het beheer van onze geestelijke zaken op zich neemt om zijn eigen tijdelijke te bevorderen.

GELOOF: zonder bewijs aannemen in wat wordt verteld van weergaloze dingen door iemand zonder kennis,

GODDELOOSHEID: jouw gebrek aan respect voor mijn godheid.

MAMMON, god van de grootste wereldgodsdienst. De hoofdtempel is in de heilige stad New York.

MYTHOLOGIE: het geloof van primitieve mensen over oorsprong, vroege geschiedenis, helden, godheden enzovoort, te onderscheiden van de ware verhalen die later zijn uitgevonden.

OPENBARING: beroemd boek waarin de goddelijk Johannes alles verborg wat hij wist. De openbaring wordt gedaan door commentatoren die niets weten.

RELIGIE: dochter van hoop en vrees, die aan Onwetendheid de aard van het Onbekende verklaart.

500 Jaar reformatie: geen reden om te vieren

Thomas Spickmann (mini-c.v. zie pag. 25)

31 oktober dit jaar was in heel Duitsland een officiële feestdag. Het is inmiddels een half millennium geleden dat **Maarten Luther** de reformatie inleidde. Destijds was het in het kader van het katholieke geloof gebruikelijk dat priesters mensen bang voor het hellevuur maakten, maar hun tevens massaal de mogelijkheid boden om zich met geld van hun 'zonden' vrij te kopen. Op deze manier zou de ziel aan het vagevuur ontsnappen. Met het ingezamelde geld werd de bouw van de St. Pieter-kathedraal te Rome gefinancierd. Tegen deze aflatenhandel verzette Luther zich uit de overtuiging dat het niet mogelijk zou zijn om door middel van geld de eigen zonden te overwinnen. Verteld wordt dat hij in de Duitse stad Wittenberg (tegenwoordig deelstaat Saksen-Anhalt) op de muur van de stadskerk zijn beroemde 95 stellingen voor iedereen zichtbaar vastmaakte. Er volgde een strijd met de leiders van de Roomse kerk. Luther werd onder druk gezet, uit de gemeenschap verbannen en vogelvrij verklaard. Hij hield zich op het kasteel 'de Wartburg' te Eisenach (tegenwoordig deelstaat Thüringen) schuil, vertaalde de bijbel vanuit het Latijn in het Duits en leverde op deze manier een bijdrage tot ontwikkeling van de laatstgenoemde taal. Uiteindelijk volgde de kerksplitsing tussen katholieken en protestanten, ook al was dit door Luther oorspronkelijk zo niet bedoeld.

In Duitsland werd in de afgelopen maanden de reformatie op grote schaal gevierd. In de zomer werden de protestantse kerkdagen deels in Berlijn en deels in Wittenberg gehouden. Daar vond ook op 31 oktober de centrale bijeenkomst plaats waarbij een aantal toppolitici aanwezig waren. Bondkanselier Merkel hield een uitgebreide toespraak. Hierbij past dat zij de dochter van een (inmiddels overleden) dominee is. Normaliter zou men in een seculiere staat moeten verwachten dat

zich politici bij religieuze evenementen meer afzijdig houden. Tevens was er in de avond van die dag een groot concert dat op televisie live uitgezond

den werd; ook waren lange speelfilms met gebeurtenissen uit de tijd van 500 jaar geleden te zien.

Aannemelijk is dat in het tijdperk van ontkerkelijking niet al te veel Duitsers bij het jubileum der reformatie stil staan. Het was gewoon leuk om dit jaar een aanvullende vrije dag te krijgen. Maar er was ook een kleine groep mensen die tegen de festiviteiten protesteerden die 250 miljoen euro belastinggeld kostten. Aanhangers van de evolutionair humanistische Giordano Bruno Stichting kwamen op centrale plekken in het openbaar met het standbeeld van een naakte Luther, die alleen een opgevouwen mantel droeg, opdagen. Dit lukte trouwens niet altijd omdat zij niet welkom waren en derhalve soms door lokale autoriteiten onverwacht tegengehouden werden. De motivatie was erop te attenderen dat Luther een antisemiet

en een haatzaaier was en daarom niet als held gezien kan worden.

Na de stichting van zijn nieuwe kerk toonde hij tegenover joden enige openheid. Maar toen bleek dat zij zich niet bij zijn geloof wilden aansluiten volgden tirades van haat, deels van racistische aard, soms in vulgaire taal. Hij eiste synagogen in brand te steken, joodse huizen te vernielen, hun geloofsbeleid te voorkomen, hun bewegingsvrijheid op straat te ontnemen of hun woekeren te verbieden. Dit gebeurde uiteraard ca. 400 jaar later in Duitsland in de periode van 1933 tot 1945. Feit is dat de nationaalsocialisten onder andere door Luther geïnspireerd waren. Hij heeft uiteindelijk de holocaust, met miljoenen slachtoffers tot gevolg, mede veroorzaakt. Zijn afgunst tegen de joden was immers met behulp van de bijbel te onderbouwen die in wezen als anti-joods beschouwd kan worden.

Bovendien was Luther nogal vernederend tegenover vrouwen. Hun kende hij vooral de taak van het baren van kinderen toe. Zeker was hij dus geen wegbereider van emancipatie. Hij steunde ook uitdrukkelijk het verbranden van zogenaamde 'heksen'. Dit was al in de vijftiende eeuw op grote schaal gaande geweest, maar ging na het ontstaan van het protestantisme door. Tevens was hij jegens gehandicapte kinderen onbarmhartig. Hij noemde hen 'des duivels'.

Tijdens de boerenopstanden na 1520 toonde zich Luther op geen enkele wijze met de onderdrukten solidair. Hij koos voor de kant van de grondheren en vorsten door te eisen dat tegen de opstandelingen geweld gebruikt zou worden en te propageren dat men zich aan wereldlijke machthebbers dient te onderwerpen. Vervolgens bleef in Duitsland de lijfeigenschap tot begin negentiende eeuw voortbestaan. In ons oosterse buurland begunstigde de men-

Boerenoorlog-panorama in Bad Frankenhausen, geschilderd door Werner Tübke (zie ook achterop de cover)

taliteit van onderdanigheid, onder andere geïnspireerd door Luther, dictatuur en oorlog met alle desastreuze gevolgen van dien; zoals 100 jaar geleden onder de keizer of later onder de nationaalsocialisten toen jonge mensen al op kinderleeftijd op militaristische wijze tot loyale soldaten opgevoed werden. Bij dit fenomeen van gehoorzaamheid past dat de omwenteling in de DDR, waar vroeger geografisch het epicentrum van het Duitse protestantisme bij hoorde, met een paar jaren vertraging kwam. In andere dictatoriaal bestuurd communistische Oostblok-landen zoals Polen en Hongarije waren al eerder veranderingen op gang gekomen.

Zeker is door de reformatie geen beter christendom ontstaan. Luther beschouwde de verhalen over zogenaamde heiligen als sprookjes, de inhoud van de bijbel bleef hij als waar erkennen. Anti-joodsheid, het verbranden van 'heksen' en andere soorten van onderdrukking gingen door, ook indoctrinatie. Het langdurige conflict tussen protestanten en katholieken leidde in de zeventiende eeuw tot de dertigjarige oorlog. De ellende was zo groot dat de Duitse bevolking met twee derde gereduceerd werd (waarbij ook een pestepidemie die in die periode plaats had een rol speelde). De reformatie heeft niets tot de opbouw van een moderne democratische

rechtsstaat bijgedragen. Mensenrechten moesten stapsgewijs tegen het hardnekkige verzet van de kerken doorgezet worden.

Te concluderen valt dat Luther ons veel schade toegebracht heeft, ondanks zijn verzet tegen de katholieke aflatenhandel en zijn bijdrage tot ontwikkeling van de Duitse taal. Hij is niet iemand die voor de problemen van de huidige tijd oplossingen te bieden heeft. De reformatie zou men alleen moeten vieren als deze het begin van een vooral gelukkig tijdperk was geweest. Dat was zeker niet het geval.

Is de tijd op de hand van de atheïst?

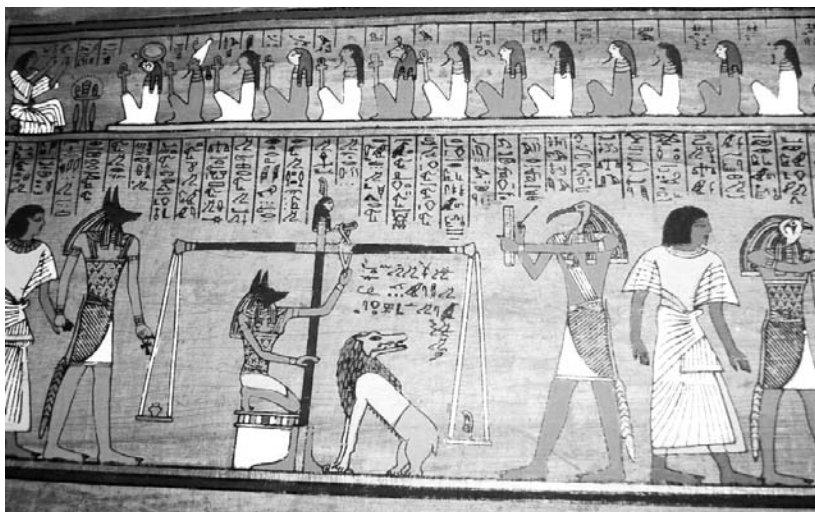
Joseph H. McKenna

Wat is een atheïst anders dan iemand die niet overtuigd is inzake de God van zijn tijd en die voorziet dat die God van zijn tijd in de toekomst oudbakken zal zijn? In vervlogen tijden was een atheïst degene die niet zeker was van de Soemerische, Akkadische, Babylonische, Egyptische, Griekse of Romeinse godendommen. Hij twijfelde ook aan feeën en boselven. De atheïst werd bekropen door theologische twijfels, in welk tijdperk het ook was. En steeds weer bewees de tijd dat hij het bij het rechte eind had.

Stel dat een man uit het oude Egypte twijfelde aan het bestaan van het rijkgevulde godendom van zijn tijd. Stel dat die sceptische man te kampen kreeg met een stormvloed van kritiek van verdedigers van het Egyptische geloof. Stel dat hij voor zijn sceptische stellingname moest opkomen en redenen voor zijn ongeloof moest aanvoeren. Stel dat verdedigers van het oude geloof geloofwaardige argumenten aandroegen en dat hij met zwakke argumenten kwam. Hoe marginaal zijn sceptische gedachten ook waren, hoe onhandig hij misschien ook was in het naar voren brengen van zijn inzichten, hoe beroerd hij ook omging met conflicterende punten in zijn denken en met de verstoting door anderen omdat hij datgene afwees waarmee hij in zijn jeugd geïndoctrineerd was, en ook al was hij in feite de

Originele titel: *Is Time on the Atheist's Side?*, blog op www.patheos.com.
Dr. Joseph H. McKenna (60) is hoofddocent Geschiedenis van religieus gedachtegoed, Universiteit van Californië, Irvine. Website: uponreligion.com. Vertaling: *René van Elst*; publicatie met toestemming van de auteur/copyright-houder.

enige scepticus in de hele vierduizend jaar van de Egyptische godsdienst, wij weten, terugblikkend van tweeduizend jaar na het uitsterven van die Egyptische godsdienst, dat deze oud-Egyptische 'atheïst' gelijk had. Er waren echt geen goden in het oud-Egyptische godenrijk.

Zo zouden we ons nog een andere 'atheïst' kunnen voorstellen in het vierduizend jaar durende tijdperk van de Soemerisch-Akkadisch-Babylonische godsdienst: ook hij had gelijk. En een tienermeisje in de wereld van de oud-Noorse godsdienst, maar met twijfels daaraan: zij had ook gelijk. Door de eeuwen heen hadden al die vroegere sceptici gelijk met hun niet geloven in de godheden van nu uitgestorven geodsdiensten. De oude sceptici twijfelden omdat er iets ongeloofwaardigs was in de theologie van hun tijd, ook al konden de meeste mensen in hun tijd geen reden voor ongeloof ontwaren toen die godsdiensten bloeiden.

Ik heb het over individuele 'atheïsten' uit de tijdperken van oude godsdiensten, maar er zouden honderden of duizenden vroegere sceptici kunnen zijn geweest. Het is goed denkbaar dat steeds vijf of tien of twintig procent van de bevolking in elk tijdperk sceptisch staat tegenover de godsídee van hun tijd.

Ralph Waldo Emerson zei dat de religie van het ene tijdperk literair vermaak is in het volgende tijdperk. Wij genieten van de oude Griekse godsdienst als een literair product dat we mythologie noemen. Maar de oude grieken noemden hun religie toch echt geen mythologie. Zij

geloofden in die goden. Als je nu naar Griekenland gaat, zie je de ruïnes – de ruïnes zijn de heel echte overblijfselen van oude tempels voor Griekse Goden die niet bestonden. En toch duurde het tijdperk van de oude Griekse godsdienst tweeduizend jaar – waarna die uitstierf als volkomen ongeloofwaardig. Plato vond het opperste heiligschennis dat enkele van zijn filosofische tijdgenoten de Goden van Griekenland loochenden, gezien de lange geschiedenis van het geloof in die Goden. Plato kon niet weten dat een paar honderd jaar na hem iedereen overal, met inbegrip van elke Griek, het bestaan van de Griekse Goden zou ontkennen.

Wat onderzoekende geesten willen weten:

- Nu wij ons het lot van oude godsdiensten realiseren [kunnen we vragen], zou ons tijdperk anders moeten zijn dan de vroegere tijdperken?
- Komt het door onze tijdgebonden bijziendheid dat we denken dat onze religies over duizenden jaren niet veroordeeld zullen worden?
- Zal een verre toekomst bewijzen dat onze huidige atheïsten gelijk hebben?
- Geven atheïsten uit alle tijdperken een indicatie omtrent de toekomst van religie?
- Voorspellen atheïsten van alle tijden de toekomst van God?
- Wat is een atheïst anders dan iemand die niet overtuigd is inzake de God van zijn tijd en die voorziet dat de God van zijn tijd in de toekomst oudbakken zal zijn?

Shakespeare legde in "The Winter's Tale" de gepersonifieerde Tijd de volgende woorden in de mond: "Zo zal ik met de nieuwste dingen die nu de boventoon voeren doen en de schittering van het heden mat maken."

WERELDS NIEUWS

Verschijselen die allerlei connecties hebben met religie, zijn duiveluitdrijvingen en het geloof in en de jacht op heksen. Deze onderwerpen komen in onze kolommen zelden ter sprake, maar De Volkskrant van 23 november vestigt er in het artikel 'Vampiers en bezeten kinderen? Heksenjacht maakt macabere opmars.' de aandacht op dat heksenjachten nog helemaal van deze tijd zijn. Het Internationale Witchcraft and Human Rights Information Network schat dat tienduizenden mensen zwaar mishandeld of gedood zijn. Vaak zijn oude vrouwen het slachtoffer omdat ze heksen zouden zijn en kinderen, omdat ze bezeten zouden zijn door boze geesten. Bij rampspoed fungeren vaak zwakkeren als zondebok.

Het *network* ziet een toename die mogelijkwerwijs verband houdt met een toename van natuurrampen, politieke onrust en oorlog. (Westerse) hulpverleners her-

kennen het vaak niet of durven zich er niet mee te bemoeien. Intussen staat het probleem wel op de agenda bij de Verenigde Naties. Zie voorts op Wikipedia: *Modern Witch-hunts*. Foto: heksenjacht in de Indiase deelstaat Assam.

De hoofddoek wordt de ondergang van het College voor de Rechten van de Mens

Maarten Gorter (mini-c.v. zie pag. 14)

Het College voor de Rechten van de Mens besloot (in een niet bindend advies) op 20 november 2017 dat het hoofddoekverbod voor politieagenten met een administratieve functie met beperkt contact met klanten in strijd is met de Algemene Wet Gelijke Behandeling. Dit besluit is een duidelijke aantasting van de neutraliteit van de overheid. Het College voor de Rechten van de Mens heeft er nogal een handje van om moslims privileges te geven en er komt een moment dat dit zijn eigen ondergang wordt.

Het College voor de Rechten van de Mens: een niet neutraal clubje

Het College voor de Rechten van de Mens (CRM) werd in 1994 opgericht onder de naam Commissie Gelijke Behandeling (CGB) als adviesorgaan. In 2012 is de CGB opgegaan in het CRM. Het CRM is bij voorbaat al niet neutraal omdat het ook oproept tot wetwijzigingen en kritisch is op wetwijzigingen die het in strijd acht met de rechten van de mens. Hiermee begeeft het CRM zich in een typisch Nederlandse traditie dat een orgaan eerst advies geeft over wetten maar daarna ook gaat keuren. Dit slecht werkende systeem heeft Anton van Hooff al eens goed uitgelegd in zijn artikel: "Wilhelmus noch Grondwet" (De Vrijdenker 2017-08). Het CRM zit vol met activistische juristen die meer bezig zijn met hun eigen ideologie te promoten dan daadwerkelijk onafhankelijk advies te geven. De Amerikaanse opperrechter **Felix Frankfurter**► 1) had al in de jaren 40 gewaarschuwd dat, als rechters hun eigen ideologie / religie / overtuiging niet kunnen scheiden van feiten en wetten, de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht ernstig in gevaar komt met als uiteindelijk gevolg dat

burgers het instituut niet meer serieus gaan nemen. Serieus nemen van het CRM doe ik al jaren niet meer en steeds meer burgers en politici nemen het ook niet meer serieus. Dit gaat uiteindelijk leiden tot ten onder gaan van het CRM. De Belgische variant van het CRM, Unia, die volkomen hetzelfde te werk gaat als het CRM, staat op het punt om afgeschaft te worden. De Vlaamse overheid wil laten toetsen of Unia klachten wel eerlijk behandelt en niet bepaalde groepen beter helpt dan andere groepen (lees: moslims). Unia weigert dit en de Vlaamse regering wil nu het het Vlaamse gedeelte van Unia onderbrengen bij een andere instelling.

De hoofddoek wordt het stokpaardje van het College voor de Rechten van de Mens

Het CRM heeft de afgelopen 15 jaar meerdere malen geoordeeld dat bedrijven het dragen van een hoofddoek op het werk niet mochten verbieden. Sommige uitspraken waren wel correct, immers er waren bedrijven die wel christenen zichtbare kruisjes lieten dragen maar moslima's geen hoofddoek. In dit soort gevallen vind ik de uitspraak wel terecht als wordt geoor-

deeld dat het dan discriminatie is. Er waren echter ook gevallen dat een bedrijf om neutraliteit uit te stralen *alle* religieuze uitingen verbood, inclusief de hoofddoek. Of gevallen dat er geen hoofddeksel gedragen mocht worden in verband met hygiëne of strikte dresscode. Neutraliteit, hygiëne en een strikte dresscode (mits deze dresscode werkelijk om redenen van neutraliteit is vastgesteld en niet om moslima's tegen te werken) zijn volstrekt legitieme redenen om een hoofddoek te verbieden en, als een moslima dan alsnog niet wil meewerken, om haar dan uiteindelijk te ontslaan. In de koran staat niet dat een vrouw een hoofddoek moet dragen 2). Er zijn liberale moslima's en zelfs imams (niet zoveel maar ze bestaan) die vinden dat een vrouw helemaal geen hoofddoek hoeft te dragen. Is het dan wel verstandig dat het CRM gaat zeggen dat het dragen van een hoofddoek een uiting is van geloof? Ik denk dat het verstandiger is als overheidsinstanties zich helemaal niet bezighouden met het feit of moslima's al dan niet een hoofddoek mogen dragen als zij voor de overheid werken. Het verbieden van religieuze uitingen voor mensen die werken bij de overheid vind ik vooral een zaak van de staat en de gelovigen zelf. Het CRM lobbyt al jaren bij de politie om de hoofddoek toe te staan in verband met "diversiteit". Opmerkelijk dat een organisatie die zelf lobbyt bij de politie om de hoofddoek toe te staan dan ook mag oordelen of dat al dan niet discriminatie is.

Het Europees Hof zorgt voor de ommekeer

Op 14 maart 2017 beslist het Europees Hof in de zaak Achbita v. G4S dat bedrijven een hoofddoek mogen verbieden als het doel neutraliteit uitstralen is. Een bedrijf moet dan wel *alle* religieuze, filosofische en politieke uitingen verbieden en dat duidelijk in

zijn bedrijfsreglementen zetten. Het CRM zet een paar weken vóór het arrest nog op zijn website dat als het Europees Hof het beveiligingsbedrijf G4S, dat de hoofddoek verbiedt met het oog op neutraliteit, in het gelijk wordt gesteld, dit nadelige gevolgen gaat hebben voor moslima's. Hiermee bewijst het CRM weer zijn activistische rol door zich niet eenvoudigweg met toetsing bezig te houden maar ook zijn mening al te geven vóórdat het Europees Hof daadwerkelijk een uitspraak doet. Het CRM dat nogal in paniek is omdat het zijn stokpaardje niet meer kan promoten, gaat een manier zoeken om toch te kunnen zeggen dat de hoofddoek niet verboden kan worden. Het CRM bewijst uiteindelijk op 20 november 2017 zijn niet neutrale opstelling door te beslissen dat het hoofddoekverbod van de politie een vorm van discriminatie is. Het CRM meent, omdat het in dit geval ging om een agente met een administratieve functie met weinig contact met klanten zoals zij het noemen, dat daarom het hoofddoekverbod een vorm van discriminatie is. (Ik vind klanten zelf een beetje rare term, ik zou eerder spreken van slachtoffers omdat het immers vaak gaat om mensen die telefonisch aangifte willen doen). Het CRM maakt echter een cruciale fout in zijn redenering, het interpreteert een citaat uit het Achbita-arrest volledig verkeerd (mogelijk opzettelijk om ideologische redenen). Het beveiligingsbedrijf G4S heeft namelijk *zelf* geen moeite met religieuze uitingen als het gaat om medewerkers met een administratieve functie. Het Europees Hof schrijft daarom in zijn arrest dat een lokale Belgische rechter (het ging namelijk om een Belgische afdeling van G4S)

Toronto, Canada

moet beslissen of het juist was van G4S om Mevr. Achbita meteen te ontslaan en haar niet eerst een administratieve functie aan te bieden. De reden dus dat het Europees hof dit schrijft is dat G4S *zelf* het niet erg vindt om een moslima met hoofddoek met een administratieve functie te hebben. Het CRM maakt hier dus twee grote fouten. Het Europees Hof spreekt niet uit, dat het hoofddoekverbod niet geldt voor moslima's met een administratieve functie geldt. De tweede grote fout is dat zij van mening zijn dat het specifieke citaat voor *alle* bedrijven geldt in plaats van voor één specifiek geval. Ik heb ook nog een ander opmerkelijk citaat gevonden in de beslissing van het CRM omtrent het hoofddoekverbod van de politie. Het CRM schrijft namelijk dat het Achbita-arrest minder zwaarwegend is voor de overheid dan voor bedrijven. Dit is opmerkelijk aangezien het Europees Hof al vele malen heeft geoordeeld dat een hoofddoekverbod voor mensen die een functie hebben bij de overheid of

onderwijs genieten in een overheidsinstelling, geen discriminatie is 3).

Conclusie

Het CRM bewijst keer op keer dat het niet neutraal is en zijn beslissingen af laat hangen van ideologie en niet van feiten. De Belgische variant Unia staat op het punt afgeschaft te worden door de Vlaamse overheid. Als het CRM door blijft gaan met zijn ideologische kruistocht tegen het secularisme zal het niet lang duren dat uiteindelijk ook het CRM het loodje gaat leggen. Vanuit de politiek komt massale kritiek op het CRM van zowel de linker- als de rechterzijde. Nu links en rechts het eigenlijk al niet meer zien zitten met het CRM zal het een kwestie van tijd zijn dat ook het CRM opgeheven gaat worden.

-
- 1) De van oorsprong Joods-Oostenrijkse Felix Frankfurter (1882-1965) was opperrechter van het Supreme Court van de VS van 1939 tot 1962. Frankfurter was één van de meest seculiere rechters ooit, hij was een groot voorstander van de strikte scheiding van kerk en staat.
 - 2) Moslims menen vaak dat Soera Het Licht 31 en Soera De Partijcharen 59 een hoofddoek voorschrijven voor vrouwen. In deze Soera's staat dit echter niet, er wordt alleen gesproken van het bedekken van de schaamstreek.
 - 3) Leyla Şahin v. Turkey, Dahlab v. Switzerland, Kurtulmuş v. Turkey, Köse v. Turkey, Dogru v. France, Kervanci v. France, Aktas v. France.

Het College in zitting

De geschiedenis van het liberalisme – Dirk Verhofstadt

Floris van den Berg (mini-c.v. zie pag. 20)

‘De geschiedenis van het liberalisme is [...] een nooit eindigend proces op weg naar een groot ideaal van vrijheid, welvaart en vrede in de hele wereld,’ zo luidt de slotzin van het boek *De geschiedenis van het liberalisme*. Met dit lijvige maar vlot geschreven en voor een breed publiek toegankelijke boek heeft politiek filosoof **Dirk Verhofstadt** zijn magnum opus toegevoegd aan zijn omvangrijke oeuvre. Dat Verhofstadt primair filosoof is, blijkt uit de reden waarom hij de geschiedenis van het liberalisme heeft geschreven, namelijk omdat hij het liberalisme ziet als winnaar van de competitie van ideologieën. ‘[...] de liberale democratie is de meest succesvolle staatsvorm, die geleid heeft tot vrede, welvaart en rechtvaardigheid.’

Filosoof Francis Fukuyama betoogde in zijn boek *The End of History* (1992) dat na het ineenstorten van de Sovjet Unie en het einde van de Koude Oorlog de wereld zich in snel tempo zou openstellen voor het kapitalisme en dat dat, zo meende hij, gepaard zou gaan met de liberale democratie. Fukuyama had half gelijk: het kapitalisme heeft zich verspreid over de wereld, ook in China en Rusland, maar het is niet overall gepaard gegaan met het vestigen van een liberale democratie. En kapitalisme zonder liberale democratie is geen liberalisme. Verhofstadt ziet met een soort Hegeliaanse blik een noodzakelijke ontwikkeling in de geschiedenis van de mensheid: ‘Het individualisme is een universele trend die spoort met de geschiedenis van de mens, een langzame onstuitbare evolutie van minder naar méér individuele vrijheid.’ Ik deel deze hoop ten zeerste, maar het is metafysisch wensdenken om te menen dat er een trend in de geschiedenis zichtbaar is. Er is geen garantie dat de mensheid ooit zal ‘evolueren’ tot een verzameling van liberale mensenrechten-respecterende en welvarende democratieën. Nogmaals: ik hoop het wel en ik probeer mijn steentje bij te dragen om de mensheid die kant op te bewegen, maar het Hegeliaanse geloof moet wel heel sterk zijn om te menen dat dat ook gaat gebeuren, daarvoor zijn er teveel antiliberale obstakels die niet zo gemakkelijk uit de weg te ruimen zijn.

Het verlangen naar vrijheid

Het boven Noord Korea droppen van Noord Koreaanse vertalingen van het boek zal niet à la minute de weg naar vrijheid zijn in deze dictatuur. Toch denkt Verhofstadt dat die vrijheid er zal komen: ‘Zelfs ondemocratische landen zullen de trend naar de moderniteit en het individualisme niet kunnen tegenhouden. Daarvoor is het verlangen van de mens naar vrijheid te groot’. Maar mensen verlangen niet alleen naar vrijheid, mensen hebben ook een sterke drang om de vrijheid van anderen te beknotten. Een Engelse vertaling is ook in Amerika – het land van de zogenaamde vrijheid – welkom. Dat land is weliswaar in naam een liberale democratie, maar de vrijheid van individuen daar is absoluut niet optimaal en

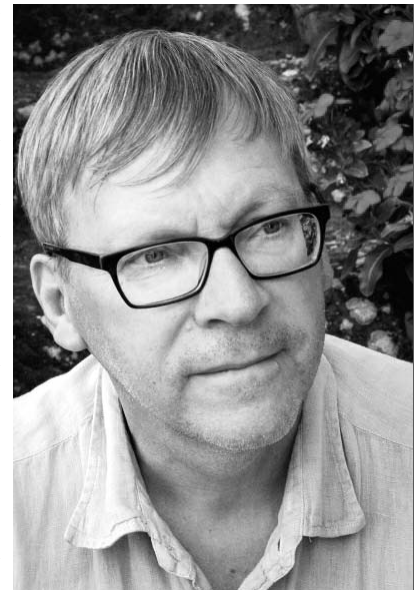
de economische vrijheid brengt ecologische verwoesting met zich mee.

‘De mens wil bevrijd worden van de ketenen die anderen hem willen opleggen’, schrijft Verhofstadt. Prachtig! Maar is het ook waar? In liberale democratieën zijn er nog steeds mensen die in vrijheid kiezen voor onvrijheid en orthodoxe religies aanhangen. Er zijn moslima’s die in vrijheid kiezen voor de onvrijheid. Verhofstadt besteedt weinig aandacht aan de illiberale tendens van de mens, zowel om anderen in hun vrijheid te beperken, alsook om zich zelf in de kluisters te slaan.

Verhofstadt ziet liberalisme als een universalistische morele en politieke ideologie, die uitgaat van de vrijheid van het individu. In zijn boek kijkt Verhofstadt terug, maar zijn doel is om het liberalisme een toekomst te geven. Verhofstadt is een verlichtingsdenker in de traditie van de radicale Verlichting. Hij meent met Condorcet dat er morele progressie is, afgemeten aan meer vrijheid voor het individu en wetenschappelijke, technologische en economische vooruitgang. Verhofstadt laat zien dat de liberale bevrijdingsideologie bevochten is op tal van onderdrukkende ideologieën zoals religies, maar ook conservatisme, fascisme en communisme. Liberalisme staat tegenover paternalisme en collectivisme. De vrijheid van het individu wordt alleen in het liberalisme als centraal uitgangspunt gezien. Ideologieën die dat niet doen, zijn niet liberaal. Socialisme, communisme en fascisme zijn niet liberaal omdat die de arbeiders, de boeren, het collectief of het volk als klasse centraal stellen en het individu onderschikken aan de groep.

In zijn bevoegen en levendig geïllustreerde betoog behandelt Verhofstadt politieke geschiedenis en politieke filosofie van bijna de hele wereld. Hij laat zien dat liberalisme weliswaar een onderstroom in het westerse denken is geweest, maar dat de realisering van de liberale democratieën waarbij de vrijheid van het individu centraal staat van zeer recente datum is, van na de Tweede Wereldoorlog.

Verhofstadt benadrukt dat liberalisme emancipatoir is: de vrijheid van het individu moet bevochten worden op onderdrukkingssystemen. Liberalisme is de ideologie die vocht voor de afschaffing van de slavernij, voor de erkenning van vrouwenrechten en voor gelijke rechten voor homoseksuelen. Pas sinds 2001 in Nederland en 2003 in België is de vrijheid voor de LBGQTQ gemeenschap officieel erkend door legalise-

ring van het homohuwelijk. Verhofstadt is een universalist en verzet zich tegen cultuurrelativisme. Hij is van mening dat de vrijheid van individuen overal ter wereld zou moeten worden gewaarborgd. Dat het homohuwelijk overal ter wereld legaal zou moeten zijn. Het Verlichtingsdenken dat pleit voor morele progressie is bij Verhofstadt duidelijk aanwezig.

Filosofische herbezinning

Verhofstadts boek is niet alleen een historisch boek, het is ook een filosofische herbezinning op het liberalisme.

Ten eerste ligt bij zo'n fundamentele herbezinning de vraag voor de hand voor wie de vrijheid geldt en wat de morele cirkel van het liberalisme is. Het traditionele antwoord is: mensen. Verhofstadt is een kosmopolitisch universalist en benadrukt dat liberalisme gaat over de vrijheid van *alle* mensen. En dus niet de vrijheid van een bepaalde groep ten koste van anderen.

Er zijn nogal wat liberalen in de huidige politiek die een minder grote morele cirkel zien en die liberalisme nationalistisch toepassen. Nationalistisch liberalisme is fundamenteel verschillend van kosmopolitisch liberalisme. Dat blijkt onder andere uit de omvang van de ontwikkelingshulp en aan de hoeveelheid vluchtelingen en immigranten die liberale democratieën willen opnemen. Nationalistische liberalen discrimineren jegens buitenlanders omdat zij 'eigen volk eerst' propageren. Het zal niet makkelijk zijn om in de praktijk kosmopolitisch liberaal beleid te voeren, maar het gaat erom dat liberalisme in essentie kosmopolitisch en universalistisch is. Dat is waar

Verhofstadt door heel zijn boek heen op hamert.

Een tweede punt is de fundamentele vraag of liberalisme noodzakelijk alleen over mensen gaat. Verhofstadts boek is vernieuwend omdat de mogelijkheid om dieren in de morele cirkel van liberalisme te sluiten wordt geëxploreerd. In de grote historische studie *Liberalism. The Life of an Idea* (2015) over liberalisme van Edmund Fawcett wordt bijvoorbeeld met geen woord gerept over niet-menselijke dieren. In de paragraaf van zijn boek die aan zichzelf is gewijd, spreekt Verhofstadt over de niet-menselijke dieren. Door dit op te nemen in een historisch overzichtswerk, geeft Verhofstadt aan dat er een verschuivend moreel paradigma is.

Verhofstadt eindigt zijn boek met een lijst van twaalf speerpunten van het liberalisme. Als twaalfde punt schrijft hij dat liberalisme gaat '[...] om het vermogen om de morele kring verder uit te breiden tot alle mensen, ook diegenen die in verre landen wonen en die we helemaal niet kennen, ook toekomstige generaties en tot niet-menselijke levende wezens. [...] We hebben als mensen dus de plicht om te zorgen voor diegenen die weerloos zijn zoals kinderen, bejaarden en mentaal gehandicapten. [...] Die zorgplicht van de mensen bestaat ook tegenover dieren, maar die beschikken (nog) niet

over rechten. [...] Dieren zijn weerloos omdat ze zich als groep niet kunnen verdedigen. Vandaar de noodzaak dat mensen en de overheid dit in hun plaats doen.

Het schadebeginsel van Mill

Het grootste bezwaar tegen het boek van Verhofstadt is zijn visie op de ecologische crisis. Enerzijds onderschat hij de ernst van de globale ecologische ineenstorting drastisch (al hoop ik natuurlijk dat hij gelijk heeft en niet ik), anderzijds meent hij dat, als er al problemen zijn, de vrije markt, de technologie en de innovatie alles wel zullen oplossen.

De kern van het liberalisme is het niet schaden adagium zoals verwoord door John Stuart Mill in zijn boek *On Liberty* (1859): alles mag zolang je anderen maar geen schade berokkent. Het probleem met het huidige mondiale neoliberale systeem is dat het de ecologische grenzen van systeem aarde overschrijdt. Dit is de *tragedy of the commons* – denk aan klimaatverandering door CO₂-uitstoot – die zich voor onze ogen afspeelt. In vrijheid zullen mensen (en bedrijven) kiezen voor hun korte termijn eigenbelang, ook al gaat dat ten koste van het lange termijn belang van toekomstige generaties. Dit is een ernstige tekortkoming van het liberalisme toegepast op de economie. Verhofstadt lijkt dit probleem niet genoeg in te zien en gelooft dat alles wel weer op zijn pootjes terecht zal komen wanneer de vrije markt zijn werk mag doen.

Een fundamenteel probleem met de historische benadering is dat de geschiedenis niet altijd klopt met de ideologie. Op papier is de liberale democratie prachtig, maar hoe liberale democratieën zich manifesteren heeft ook donkere zijden. Die donkere zijden worden door Verhofstadt in zijn optimisme onderbelicht. De Koude Oorlog heeft geleid tot vele verschrikkelijke bloedige oorlogen waarbij de VS voorop vreselijk vuile handen maakten door het ondersteunen van dictators. De liberale democratieën en de landen waar de Verlichting met alle verheven idealen was opgekomen, waren dezelfde landen die koloniën hadden waar mensen werden onderdrukt en uitgebuit.

De liberale democratieën hebben ook een amoreel economisch systeem voortgebracht dat leidt tot een ecologische crisis die het voortbestaan van de mensheid bedreigt. Maar dergelijke tegenwerpingen zijn niet aan Verhofstadt besteed. Dat komt omdat hij geen helder onderscheid maakt tussen de ideologie enerzijds en de werkelijkheid anderzijds. Het lijkt erop alsof Verhofstadt zich bezondigt aan de *confirmation bias*: overal ziet hij bewijs voor een ontwikkelingsgang naar meer liberalisme. Maar met evenveel gemak kan worden betoogd dat liberalisme als vrijheid van het individu een uitzondering is in de geschiedenis en dat de kans groot is dat het een kortstondige episode is.

Als liberaal hoop ik dat Verhofstadt gelijk krijgt en dat het liberalisme wereldwijd tot bloei komt, dat er wereldvrede, rechtvaardigheid en duurzaamheid komt, dat dieren binnen aller morele cirkel gaan vallen en dat alle mensen zich in vrijheid zo goed mogelijk kunnen ontplooiën.

Dirk Verhofstadt, *De geschiedenis van het liberalisme*, Liberaal Archief/Houtekiet, 2017

UIT DE OUDE DOOS GOD IS HET KWAAD

DOOR
A.L. CONSTANDSE
1924

UITGAVE HOOFDBESTUURS BROCHUREHANDEL
"DE DAGERAAD" L. TORENSTRAAT 22, ROTTERDAM

[Deze Dageraad-brochure is gedigitaliseerd door René van Elst, november 2017. De spelling is precies overgenomen; enkele evidente zetfoutjes zijn gecorrigeerd. De nummers tussen [] zijn de paginanummers (telkens bovenaan de pagina) van de brochure. De tegen Constandse gerichte brochure van Dr. A.H. de Hartog, "De glorie der religie", waarnaar af en toe verwezen wordt, is te lezen en als pdf-document te downloaden hier: <http://www.delpher.nl/nl/boeken/view?coll=boeken&identifier=MMUBVU05:000000530>]

Ik bezweer u, mijn broeders, *blijft der aarde trouw* en gelooft hen niet, die u van bovenaardsche hoop spreken! Giftmengers zijn het, of zij het weten of niet.

Verachters des levens zijn het, afstervenden en zelfvergiftigden, die de aarde moede is: zoo laat hen dan verdwijnen!

Eens was de misdaad aan God de grootste misdaad, *maar God stierf* en daarmee stierven ook deze misdadigers.
NIETZSCHE.

[4] De godloochenaar Schopenhauer heeft geschreven, dat "gedurende de geheele christelijke periode het theïsme als een drukkende nachtmerrie op alle geestelijk, vooral filosofisch streven rust en alle vooruitgang belemmert of verminkt." De gods-idee, de waanvoorstelling en het wanbegrip "god" beide heeft de fransche socialist Proudhon overgeleverd aan de hoonende verachting der zich bevrijdende menscheit in een korte en kernachtige zin: "*God is het kwaad*".

Deze brochure zal een samenvatting zijn van de gronden waarop ik gemeend heb op velerlei vergaderingen onder dezelfde strijdleuze den godsdienst te moeten aanvallen en verwerpen. Men heeft bezwaren geopperd tegen den titel: "god" als absolute idee zou zich kwalijk kunnen verhouden tot het "kwaad" als betrekkelijke idee. Doch het volstrekte, onveranderlijk zijnde wordt slechts *gedacht* teneinde het op te heffen en te negeeren in de relatieve, veranderende, wordende werkelijkheid. Aldus is het godsbegrip gedoemd onder te gaan aan eigen onhoudbaarheid; gedacht als het eeuwig goede is het veroordeeld te verkeeren tot het kwade.

Dat de hollandsche filisters en politieke kwakzalvers voorgegeven hebben zich hevig geërgerd en getroffen te

gevoelen door de term "God is het kwaad" heeft ons in geen deele verwonderd. Reeds Schopenhauer wist dat godsdienst was "een kreupelbosch, waarachter struikroovers zich verbergen." "De godsdienstige ijver van de filosofen en de grooten was slechts een *politieke* vroomheid." Terecht. Niet zoozeer het heilig huisje der overtuiging dan wel het allerheiligste brandkasten-burgerdom in den tempel van het goddelijke gezag liep gevaar. In schier geen enkele van de vele plaatsen, waar ik over dit onderwerp sprak, zijn ingezonden stukken, raadsdebatten, kanselvermaningen en zelfs verordeningen tegen de godslastering uitgebleven. Het weekblad "De Vrijdenker" verzamelde het voornaamste in zijn kolommen; de honden blaffen, doch de karavaan gaat voort. Menig makelaar in goddelijke getuigenis achtte zich verplicht zijn gebalsemde mummie te beschermen tegen het licht, opdat niemand bemerken zal dat god dood is. Dat de adem der gedachte zijn asch verstrooie

[5] Er is meer verwantschap tusschen opium en godsdienst dan de meeste menschen droomen kunnen.
H. HEINE.

De werkelijkheid bestaat slechts in de beweging en beweging, wording, strijd zijn gevolg der onbevredigdheid, der onverzadigde behoefte welke roept om voedsel. Het gansche begeerige streven der menscheit naar geluk, onverzadigbaar en derhalve eeuwigdurend, vindt zijn grond in de ontevredenheid en onvoldaanheid. In dien zin is alle honger voorwaarde tot het genot der verzadiging en is in alle geluk het lijden voorondersteld en opgeheven. De ware genieting welke het leven tot waarde maakt is niet de toestand van onbevredigdheid en honger, evenmin die van zathed, volheid, begeertelooze voldaanheid. Het geluk en het genot schuilen in de daad, in de werkzaamheid der bevrediging; het materiele en zinlijke genot in het stillen van honger en dorst, in de sexueele toenadering; het moreele geluk in de daad van liefde en solidariteit of in die van haat en scheiding; de intellectueele genieting in het oplossen en doorgaan van het probleem. Doch nimmer komt de dag, waarop wij zeggen zullen: voor ons is geen nieuw geluk te veroveren, geen andere begeerte te voldoen. Want het aantal onzer behoeften, wier bevrediging ons leven bouwt, is eindeloos, zoodat we in den strijd om middelen ter verzadiging ons lichaam zelfs verbruiken en verslijten, onszelf verteren als voedsel tot ons genot.

Doch de mensch als verbruiker is een gevaar voor wie het monopolie in dit verbruik opeischen voor zichzelf; hij is een gevaar voor de priesters en theologen, zoodra hij voedsel zoekt tot bevrediging zijner redelijkheid en weetgierigheid; hij is een bedreiging voor het particularisme en kapitalisme dat zich den eigendom toekent van ander verbruiksmiddelen en ander arbeidskracht; hij is de vrees der "grooten maaiers", die hun gezag slechts kunnen handhaven door naar willekeur en absoluut te beschikken over levens en lichamen hunner medemenschen. Hij is opstandeling geworden in den rechten zin des woords, want hij verheft zich uit de ellende en het lijden, herhaaldelijk en onvermoeid, hij staat op uit de slavernij en de nietswaardigheid.

Hij wil zichzelf tot waarde maken, niet langer eigendom en onteigend zijn.

Wordt vervolgd.

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel:

het bevorderen van het vrijdenken.

Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een regiokring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijegedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-
pagina's

*Een prettige jaarwisseling
en een gelukkig 2018!*

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudo-wetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden – respect voor andere levende wezens en het milieu